

Pirčiupių kaimo 1944 m. birželio 3 d. tragedija: istoriografija ir šaltiniai

Rimantas Zizas

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras

✉ rimantas.zizas@genocid.lt

Straipsnyje keliamas tikslas apžvelgti ir įvertinti 1944 m. birželio 3 d. vokiečių baudėjų įvykdytos itin žiaurios masinės teroro akcijos Lietuvoje Pirčiupių (Naujųjų Pirčiupių) sudeginimo, masinio žmonių žudynių istoriografiją ir šaltinius. Siekiama išsiaiškinti jos priešistorę (istorinį kontekstą), priežastis, vyksmą, pasekmes. Taip pat – kaip kaimo egzekucijos istorija buvo politizuojama, panaudojama propagandos tikslams: sovietinėje istoriografijoje stengiasi įrodyti, kad egzekucijoje dalyvavo „buržuaziniai nacionalistai“. Išeivijos autoriai teigia, esą sovietų partizanai buvo Pirčiupių naikinimo bendrininkai, išprovokavę vokiečius keršto akcijai. Propaganda įvykdytą nusikaltimą lygino su sovietų represinių struktūrų įvykdytomis masinių represijų akcijomis Lietuvoje vokiečių ir sovietų okupacijų metais. Aiškinama, kokius faktus sovietinėje istoriografijoje stengiasi nutylėti, kokių netikslumų pasitaiko visoje istoriografijoje. Pateikiami archyviniai šaltinių duomenys, iki šiol likę istorinių tyrinėjimų apie Pirčiupius nuošalyje. Apžvelgiami svarbiausi žinomi N. Pirčiupių kaimo sunaikinimo istorijos šaltiniai, kai kurių jų atsiradimo istorija.

Reikšminiai žodžiai: Pirčiupiai, sovietų partizanai Lietuvoje, totalitarinių režimų nusikaltimai Antrajame pasauliniame kare.

Įvadas

Pirčiupiai įsikūrę 44 km į pietvakarius nuo Vilniaus, abipus Vilniaus–Eišiškių–Gardino–Varšuvos plento. Dabar ties Pirčiupiais plentas išsišakoja, veda ir į Alytų. Administraciniu požiūriu kaimas priklausė Trakų apskrities Valkininkų valsčiui. 1942 m. pavasarį Vokietijos okupacinei valdžiai prie Lietuvos generalinės srities priskyrus kai kurias Vakarų Baltarusijos teritorijas, sudarius naują Eišiškių apskritį, Pirčiupių kaimas ir visas Valkininkų valsčius priskirtas šiai apskričiai. Lietuvos generalinės srities gyventojų 1942 m. gegužės mėn. visuotino surašymo duomenimis, Pirčiupių kaime gyveno 49 šeimos, iš viso 210 gyventojų¹. Pirčiupiai – išskirtinai lietuviškas kaimas. 1942 m. surašymo duomenyse lenku užrašytas vienintelis kaimo gyventojas – Jonas Dziemenčiukas². Reikia pastebėti, kad surašymo duomenys gali būti ne visai tikslūs, kai kurie kaimo žmonės galėjo būti neužrašyti, jie slapstėsi, gyveno nelegaliai ir pan.

Kai kada istoriografijoje Pirčiupių kaimas skirstomas į du kaimus – Senuosius ir Naujuosius Pirčiupius. Taip, pvz., pateikiama išeivijoje išleistoje Lietuvių enciklopedijoje (toliau – LE), kaimai vadinami dviem gretutiniais kaimais³. Tačiau nei vietiniai gyventojai, nei administracija taip neskirstė. Pirčiupiai – vientisas kaimas, į dvi dalis perskirtas plento: į rytus nuo jo – Senieji, į vakarus – Naujieji Pirčiupiai. Be abejo, tokį skirstymą sustiprino Pirčiupių kaimo 1944 m. tragedija, kai nacistinės Vokietijos baudėjai sudegino Naujuosius Pirčiupius su jų žmonėmis, o Senujų Pirčiupių nelietė. Ši aplinkybė istorinėje literatūroje dažnai nutyliama, nes propagandine, psichologinio poveikio prasme stipriau, įtaigiau yra kalbėti, kad sudegintas visas kaimas, o ne jo dalis.

Pirčiupių kaimo tragedijos istoriografijos apžvalga: sovietinė istoriografija

Pirčiupių kaimo sunaikinimo istoriografiją sąlyginai galima suskirstyti į: 1) sovietinę, 2) lietuvių išeivijos Vakaruose, 3) Atgimimo ir persitvarkymo Sąjūdžio laikotarpio, 4) atsikūrusios Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio istoriografiją. Tokio skirstymo sąlygiškumą lemia tai, kad istoriografijos darbai kiekybine ir kokybine prasme labai nevienodi. Sovietinę kaimo sunaikinimo istorinę literatūrą kaip istoriografiją galima vertinti bent iš dalies sąlygiškai. „Tikrąja“ mokslinė istoriografija ji nebuvo. Sovietiniai autoriai negalėjo laikytis mokslinių tyrimo metodų, turėjo menkas (ribotas) galimybes panaudoti istorinius šaltinius, buvo veikiami išankstinių, iš „viršaus“ padiktuočių nuostatų, buvo ideologiškai angažuoti ir kontroliuoti. Lietuvių išeivijos istoriografijoje mokslinio tiriamojo pobūdžio darbų tikrąja to žodžio prasme taip pat beveik nebuvo. Visų pirma, žinoma, dėl archyvinių šaltinių ir liudininkų stokos. Tačiau išeivijoje gyvai domėtasi Pirčiupių istorija, jos politinė bendruomenė sekė, reagoavo

¹ Eišiškių apskritis, Valkininkų valsčius, Pirčiupių kaimas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 1346, l. 1-91. Surašė mokytojas Kazys Astaška.

² *Ibid.*, l. 2-3.

³ „Pirčiupis, Senasis ir Naujasis“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 23, S. Boston (USA), p. 35-36.

ir kritiškai vertino, kaip kaimo sunaikinimo istorijos klausimai nušviečiami sovietinėje istorinėje literatūroje ir spaudoje. Išeivijos autorių kritiškas požiūris į kai kuriuos Pirčiupių kaimo tragedijos istorijos aspektus, ypač sovietų partizanų vaidmenį tragiškuose įvykiuose, jų moraliniai vertinimai sovietinei istoriografijai darė nemenką poveikį.

Pirčiupių tragedijos įvykiais 1944–1945 m. domėjosi Ypatingoji valstybinė komisija (vokiečių bei jų bendrininkų piktadarybėms nustatyti ir ištirti – šios komisijos „respublikinis“ Lietuvos TSR padalinys). Komisijos pranešimo išrašas apie Pirčiupių sudeginimą paskelbtas 1944 m. gruodžio 24 d. *Tiesos* ir *Sovietskaja Litva* laikraščiuose. Dar anksčiau, (1944 m. rugpjūtį) *Tiesoje* pasirodė tautosakininko Jurgio Dovydaičio didelė publikacija⁴. Taigi jau 1944 m., tuoj pat „išvadavus“ didžiąją Lietuvos teritorijos dalį, tebesitęsiant karui domėtasi dar „karštais“ Pirčiupių tragedijos įvykiais, atskleistas bendrasis jų vaizdas. Surastų dokumentų ir įvykių liudininkų parodymų pagrindu sudėliotas palyginti detalus istorijos naratyvas.

Vėliau, stalinizmo laikotarpio metais Pirčiupių istorija primiršta, spaudoje prisimenuama tik retkarčiais⁵. (Matyt, tokią padėtį lėmė tai, kad kaimo egzekucija buvo susijusi su sovietų partizanų veikla, pradėjusios aiškėti kai kurios jų vaidmens nepalankios aplinkybės). Prie Pirčiupių sunaikinimo istorijos kaip ir prie daugelio kitų Lietuvos istorijos karo ir Vokietijos okupacijos laikotarpio klausimų sugrįžta tik vadinamojo „chruščiovinio“ atšilimo metais XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje – 7-ojo dešimtmečio pradžioje.

Apie Pirčiupių sudeginimą rašė daugiausia žurnalistai. Jo istorijai skirtos žurnalistų Vinco Uždavinio (1902–1983), Petro Kežinaičio (1906–1969) dokumentinės apybraižos⁶.

Iš šių darbų bene vertingiausias yra V. Uždavinio apybraiža apie Pirčiupius. Įdomios ir šio autoriaus istorijos aplinkybės – kaip jis tapo Pirčiupių kaimo sudeginimo istorijos tyrinėtoju⁷.

⁴ Jurgis Dovydaitis, 120 gyvų lietuvių ugnyje: Baisioji Pirčiupių kaimo tragedija, *Tiesa*, 1944-08-12, Nr. 31 (92), p. 2, 4. Apie šį šaltinį plačiau žr.: šio straipsnio p. 13.

⁵ Antai *Valstiečių laikraštys* 1955 m. rašyta, kad Pirčiupiuose 1944 m. nužudyta 150 žmonių, žr.: B. Bazevičius. A. Stankevičius, „Penkiolika metų“, *Valstiečių laikraštis*, 1955-07-21.

⁶ Vincas Uždavins, *Pirčiupio kaimo tragedija*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, 95 p.; P. Kežinaitis, „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje“, *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1961, p. 39–158; P. Štaras, „Partizaninis judėjimas okupacijos metais“, *ibid.*, p. 241–348.

⁷ V. Uždavins (1902 m. Alytaus apskr. Varėnos vlsč. Paručių k. – 1983 m. Vilniuje) – Vilniaus krašto lietuvis, Lietuvos žurnalistas. 1925 m. baigė Vilniuje Vytauto Didžiojo gimnaziją, iki 1930 m. studijavo Kauno VDU, bendradarbiavo spaudoje, dirbo Vilniui vaduoti sąjungoje, redagavo jos leidinį „Mūsų Vilnius“. Vokiečių okupacijos metais dirbo žurnalistu Vilniuje leistame laikraštyje „Naujoji Lietuva“. Dėl to 1944 m. spalį NKGB buvo suimtas, 1945-05-08 nuteistas 10 m. kalėti ir 5 m. tremties, kalėjo Vorkutos lageryje. Iš kalinimo vietos 1945-09-25 parašė laišką J. Paleckiiui, teigė, kad jo darbas lageryje „neproduktyvus“, esą žymiai daugiau naudos būtų, jei jis dirbtų žurnalisto darbą Lietuvoje, pasižadėjo būti lojalus sovietų valdžiai. J. Paleckis jį užtarė, pripažino jo nuopelnus lietuvių tautai kovojant su lenkais dėl Vilniaus. 1953 m. V. Uždaviniui leista sugrįžti į Lietuvą. Sovietų valdžiai aktualu buvo parodyti užsienio lietuviams, kad žinomas žurnalistas su ja bendradarbiauja. Matyt, „atgailaudamas“ už padarytas „klaidas“ priėmė LKP CK pasiūlymą parašyti knygelę apie Pirčiupius. 1959 m. buvo priimtas į LTSR žurnalistų sąjungą, žr.: V. Uždavinio baudžiamoji byla, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 697/3, p. 3–4, 33–35, 42–43, 46; S. Uždavinytė–Sudikienė, „Esu dar gyvas ir baigta...“, *Lietuvos aidas*, 1992-05-27, p. 8; Vincas Uždavins, *MLTE*, t. 3, Vilnius, p. 618.

Apybraiža, išleista 1958 m., susilaukė keleto papildytų, pataisytų leidimų⁸. Remdamasis daugiausia savo ir liudininų atsiminimais, autorius nušvietė bendrąją kaimo sunaikinimo eigą, įvairiais aspektais (pjūviais) apibūdino jos aukas, pateikė daug įvairių statistinių duomenų bei detalių. Jo duomenimis, 1944 m. birželio 3 d. N. Pirčiupiuose gyveno 143 gyventojai – 74 moterys ir 69 vyrai⁹. Nužudyti (sudeginti ar nušauti) – 104 kaimo žmonės (56 moterys ir 48 vyrai). Gyvi liko 39 kaimo žmonės: 16 jų buvo išvykę, 14 slapstėsi miškuose, dirbo laukuose ir pan., iš mirties rato ištrūko 9 žmonės¹⁰. V. Uždavinio pateiktas detalus Pirčiupių tragedijos vaizdas ir aukų skaičius iki šiol tyrinėtojų nesukritikuotas, nepaneigtas.

Kaimo sudeginimą autorius vertina kaip vokiečių fašistų ir „buržuazinių nacionalistų“ nusikaltimą, nors apie pastarųjų vaidmenį jis duomenų nesurado ir nepateikė. Apybraižos poskyryje „Kuo kaltas Pirčiupis?“ autorius tvirtina, kad iš kaimo į partizanus buvo išėję „keli vyrai ir keletas moterų“¹¹. Šiuos žodžius galima suprasti ir vertinti kaip prieštaravimą sovietinėje istoriografijoje pradėtam kurti vaizdiniui, kad Pirčiupiai buvo sovietų partizanų rėmęs kaimas. Kita vertus, ir kaip mėginimą sumenkinti nemažos dalies pirčiupiečių bei sovietų partizanų (tai rodo tiesioginiai ir netiesioginiai archyviniai duomenys) gana glaudžius ryšius.

Rašydamas apybraižą V. Uždaviny s neturėjo galimybės susipažinti su sovietiniais Pirčiupių tragedijos tematikos šaltiniais. Veikė nepalankios (nors ir „chruščiovinio atlydžio“) sovietinės politinės tikrovės, griežtos tiesioginės sovietinės cenzūros ir vidinės „autocenzūros“ bendrosios sąlygos ir realijos. Dėl archyvinių šaltinių stokos ir kitų priežasčių autorius nuėjo publicistinio pasakojimo keliu.

Pažymėtina, kad 1958 m. išleista V. Uždavinio apybraiža Lietuvos sovietinėje spaudoje iš pradžių teigiamai sutikta ir vertinta. Jos autorius buvo giriamas *Tiesoje*, *Pergalės* žurnale už pateiktus „grynus faktus“, intrigą, už užrašytus ir paskelbtus gyvus „liaudies žmonių žodžius“, verkavimus-raudas. Vėliau vertinimai keitėsi, atsirado ir kitokių nuomonių. An-tai, 1963 m. rusų kalba išleista apybraiža *Komjaunimo tiesoje* buvo pavadinta „ištaisyta ir papildyta banalybe“, pats autorius pavadintas „sužžūlėjusiu literatu“ ir kt.¹²

Pažymėtina, kad tais pačiais 1958 m., kai buvo išleista ir V. Uždavinio apybraiža, Pirčiupių sudeginimo istoriją vokiečių masinio teroro politikos Vilniaus krašte kontekste trumpai nušvietė istorikas Juozas Jurginis¹³.

⁸ 1958–1965 m. lietuvių kalba apybraiža išleista 3 kartus, 1963 m. išleista ir rusų kalba, žr.: *Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1940–1965*, Vilnius, 1965, p. 553, 554.

⁹ V. Uždaviny, *Pirčiupio kaimo tragedija*, Vilnius, 1958, p. 65.

¹⁰ V. Uždaviny, *ibid.*, p. 65.

¹¹ *Ibid.*, p. 9–10.

¹² Žr.: R. Beniušis, „Istorija kaltina“, *Tiesa*, 1958-10-08; J. Radzevičius, „Liaudies kančių ir kovų pėdsakais“, *Pergalė*, 1958, Nr. 10, p. 182–184; I. Rudas, „Ištaisyta ir papildyta banalybė“, *Komjaunimo tiesa*, 1963-06-11 ir kt.

¹³ J. Jurginis, *Šiurpus Lietuvos istorijos puslapis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 56–58.

Žurnalisto P. Kežinaičio dokumentinė apybraiža paskelbta 1961 m. išleistoje knygoje (apybraižų-straipsnių rinkinyje) „Hitlerinė okupacija Lietuvoje“¹⁴. Autorius palyginti plačiai nušvietė Pirčiupių sudegimą, pateikė įvairių detalių, tačiau panašu, kad netyrinėjo jokių šaltinių, išskyrus paskelbtus sovietinėje spaudoje. Didelės apimties tekste tėra vienintelė nuoroda į šaltinį – tai nuoroda į *Tiesos* laikraščio 1957-06-16 Nr., kuriame paskelbta Pirčiupių kaime 1957 m. birželio 15 d. įvykusio iškilmingo mitingo medžiaga. Matyt, jis rėmėsi ir gyvų liudininkų parodymais (atsiminimais). Įdomu tai, kad autorius nemini „buržuazinių nacionalistų“ dalyvavimo kaimo egzekucijoje, aiškiai pasako, kad ją įvykdė vokiečiai, keršydami už 2–3 km nuo kaimo įvykusiame susidūrimo su tarybiniais partizanais žuvusius jų karius¹⁵.

Kartu su P. Kežinaičio apybraiža knygoje „Hitlerinė okupacija Lietuvoje“ paskelbta ir istoriko Povilo Štaro apybraiža apie sovietinį partizaninį judėjimą Lietuvoje¹⁶. Autorius tvirtina, kad hitleriniai okupantai ir jų talkininkai – „lietuvių tautos išdavikai“, įbauginanti stiprėjančio Lietuvoje sovietinio partizaninio judėjimo, ėmė naikinti ištisus „lietuvių kaimus“. Iš tikrųjų vokiečiai represavo dažniausiai ne lietuvių, o rusų (sentikių) ir lenkų gyvenamus kaimus Rytų Lietuvoje. Neaišku, kokiais šaltiniais remdamasis jis paleido į „mokslinę apyvertą“ teiginį, kad iš viso Lietuvoje vokiečiai sudegino 21 kaimą. Tvirtino, jog Pirčiupiuose žiaurumu ypač pasižymėjo „recidyvistas Ulbinas“, deginant kaimą dalyvavo Eišiškių apskrities viršininkas P. Kazakevičius ir kiti lietuviškosios administracijos Eišiškių apskrities pareigūnai lietuviai¹⁷.

Pirčiupiai net nepaminėti P. Štaro 1966 m. išleistoje monografijoje apie „sovietinį partizaninį judėjimą Lietuvoje“¹⁸ (tai svarbiausias sovietmečio Lietuvos istoriografijos darbas šia tematika). Nušviesdamas „Lietuvos liaudies“ kovą prieš hitlerinius okupantus, autorius tik lakoniškai Pirčiupius paminėjo dar beveik po dešimtmečio autorių kolektyvo išleista straipsnių rinkinyje¹⁹, pateikė tuo metu jau gerai žinomus faktus, pakartojo ir netikrą, propagandinį teiginį apie „buržuazinių nacionalistų“ dalyvavimą naikinant kaimą²⁰.

Kitas „Lietuvos liaudies sovietinės kovos“ tyrinėtojas, istorikas Algirdas Rakūnas 1970 m. išleistoje monografijoje tvirtino, kad kai kur Lietuvoje „ištisi Lietuvos kaimai rėmė sovietų partizanus“. Pirčiupių kaimą, su kuriuo buvo susidorota itin žiauriai, minėjo atskirai nuo kitų vokiečių sudegtų Lietuvos kaimų²¹.

¹⁴ Petras Kežinaitis, „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje“, *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, autorių kolektyvas: Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 39–158.

¹⁵ *Ibid.*, p. 121–123.

¹⁶ Povilas Štaras, „Partizaninis judėjimas okupacijos metais“, *ibid.*, p. 241–348.

¹⁷ *Ibid.*, p. 304.

¹⁸ P. Štaras, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius: Mintis, 1966.

¹⁹ J. Dobrovolskas, K. Rukšėnas ir kt., *Tarybų Lietuva Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius: Mintis, 1975.

²⁰ *Ibid.*, p. 113.

²¹ A. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 124, 128.

Žurnalistų tyrimų tąsa buvo žurnalisto Sigito Sinkevičiaus 1974 m. išleista dokumentinė apybraiža „Pirčiupiai“²². Autorius joje sureiškė sovietų partizanų veiklą, sustiprino jos ideologinius motyvus Rūdninkų girioje ir visoje Lietuvoje. Šių dalykų buvo galima pasigesti V. Uždavinio apybraižoje. S. Sinkevičiaus darbe kiek praplėstas kaimo sudegimo istorinis kontekstas, pateikta informacijos apie vokiečių SS ir policijos 16-ojo pulko 3-iojo bataliono 9-osios ir 10-osios kuopų narius – Pirčiupių egzekutorius²³.

Naujų archyvinių duomenų apie Pirčiupius iš vokiškųjų šaltinių paskelbta 1975 m. išleistame dokumentų rinkinyje „Pirčiupių tragedijos kaltininkai“²⁴, (sudarytojas – istorikas Kazimieras Rukšėnas). Autorius aiškiai pasako, kad 1944 m. birželio 3 d. rytą pasalą vokiečiams prie Pirčiupių įvykdė raudonieji (tarybiniai) partizanai, iš vokiečių šaltinių pateikia iki tol istoriografijoje nežinomą žuvusių vokiečių skaičius²⁵ ir kt. Rinkinyje neapsieita ir be aiškių propagandinių teiginių: kaimo sudegimas vadinamas „planingo Lietuvos gyventojų naikinimo“ epizodu, o greta vokiečių budelių „stovėjęs“ lietuvių saugumo policijos Eišiškių rajono viršininkas S. Ulbinas ir kt.

Galima konstatuoti, kad tarp istorikų K. Rukšėnas Pirčiupių tematikos tyrinėjamuose nusipelnė daugiausia, sudarydamas minėtą dokumentinės medžiagos rinkinį gilinosi į kaimo sudegimo problematiką. Kiti istorikai (P. Štaras, A. Rakūnas) įvykius minėjo tik fragmentiškai, rėmėsi kitų autorių tyrimais.

Pirčiupių tragedijos sovietinę istoriografiją vertinti sudėtinga. Netikslinga kalbėti apie daugybę sovietmečių pasirodžiusių „proginų“ rašinių, skirtų kaimo tragedijos metinėms paminėti. Aptartos trys dokumentinės apybraižos (V. Uždavinio ir S. Sinkevičiaus apybraižų išėjo keletas leidimų) bei archyvinių dokumentų rinkinys – tai pagrindiniai sovietinės istoriografijos darbai Pirčiupių kaimo sudegimo tematika. Tačiau be didesnių išimčių šie darbai parengti nesilaikant mokslinių tyrinėjimų metodų bei tikslų, jų autoriai buvo valdžios kontroliuojami, turėjo vykdyti ideologinius (propagandinius) uždavinius. Menka darbuose panaudotų archyvinių ir kitų šaltinių duomenų bazė. Per visą sovietmetį istorinės literatūros tematika apie Pirčiupius plėtota mažai kitusia, siaura, schematiška, besikartojančio turinio vaga. Daugiausia dėmesio skirta Pirčiupių kaimo žmonių „geriems“ santykiams su sovietiniais partizanais, smurtiniam Pirčiupių įvykio aspektui, vokiečių esesininkų ir policininkų bei tariamai lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ įvykdytam nusikaltimui nušviesti ir pasmerkti.

Savaime suprantama, kad sovietinėje istoriografijoje negalėjo būti polemikos, nekel-

²² S. Sinkevičius, *Pirčiupiai*, Vilnius, 1974, 96 p.; 1977 m. išleistas 2-asis papildytas apybraižos leidimas.

²³ S. Sinkevičius, *Pirčiupiai*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 62–76.

²⁴ *Pirčiupių tragedijos kaltininkai*, dokumentų rinkinys, parengė K. Rukšėnas, Vilnius: Mintis, 1975.

²⁵ Ostlando ir Rusijos šiaurės aukštesniojo SS ir policijos vado Kovos prieš banditus Lietuvoje štabo I c skyriaus 1944-06-06–1944-06-07 raportai Nr. 1920. „VI. 3 d. 1,5 km į pietus nuo Pirčiupių policijos konvojų užpuolė 40–50 banditų. Savi nuostoliai 6 nukauti, 8 dingę be žinios“, *ibid.*, p. 12, 14, 31, 33.

ti nauji klausimai ir neieškota atsakymų į juos, nebuvo alternatyvaus, kritinio požiūrio ir įvykių vertinimo.

Kita vertus, buvo žinomų, tačiau neviešinamų kaimo sudeginimo įvykio faktų ir detalių. Sovietiniai autoriai turėjo ne tik rašyti, bet ir nutylėti tai, kas vyko iš tikrųjų. Visų pirma, tai buvo informacija, susijusi su tragiško įvykio priežastimis, sovietinių partizanų vaidmeniu jame, vokiečių baudėjų motyvais vykdyti baudžiamąją akciją ir pan. Sovietinėje istoriografijoje ilgai (iki XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigos–7-ojo dešimtmečio pradžios) slėptas faktas arba aiškiai nebuvo viešinamas, kad pasalą vokiečiams prie Pirčiupių įvykdė sovietų partizanai. Antai J. Dovydaičio 1944 m. rugpjūtį *Tiesos* publikacijoje, kurią galima laikyti oficialaus sovietinio požiūrio reprezentacija, tvirtinta, kad keršto akcijai atvykę vokiečiai 2–3 km už Pirčiupių kaimo pakelėje rado 2-jų vokiečių kareivių lavonus. Teigiama, kad „kas nudėjo vokiečius, niekas nežinojo“²⁶. O Lietuvos istorijos instituto 1947 m. iš Jurgio Dovydaičio įsigytime dokumente, kurio pagrindu parengta laikraštinė publikacija, aiškiai pasakyta, kad vokiečius iš miško apšaudė tarybiniai partizanai²⁷. Ir vėliau sovietmečiu dažnai vengta konkretizuoti, kad pasalą įvykdė sovietų partizanai²⁸.

Sovietinė Lietuvos istoriografija apskritai nutylėjo, kas, kokios konkrečios sovietinių partizanų struktūros įvykdė pasalą, kad ją įvykdė Raudonosios armijos generalinio štabo vyriausiosios žvalgybos valdybos grupė. Be abejo, taip atsitiko dėl politinių motyvų. Politiniu požiūriu buvo nepatogu su Pirčiupių kaimo sunaikinimu sieti Lietuvoje veikusius SSRS centrinių žinybų diversantus, atsižvelgiant į išeivijos spaudoje populiarių teiginį, kad kaimas „sunaikintas Maskvos rankom“. Taip pat galima išvelgti analogijų su sovietinės istoriografijos pastangomis pokario laisvės kovose nutylėti NKVD kariuomenės ar Raudonosios armijos veiksmus bei iškelti ir sureikšminti vietinių liaudies gynėjų (stribų) vaidmenį.

Apie tai, kas konkrečiai 1944 m. birželio 3 d. įvykdė vokiečiams pasalą, nulėmusią Pirčiupių kaimo tragediją, Lietuvos istoriografijoje pirmąkart viešai paskelbta tik Atgimimo metais. Remdamasis buvusių sovietinių partizanų pirčiupiečių liudijimais tai padarė Vytautas Saulėnas, tai rašyta Lietuvos spaudoje žurnalistės J. Mušinskienės straipsnyje apie Pirčiupius²⁹.

Kita vertus, atkakliai, tačiau nesėkmingai, kalbant netiesą, falsifikuojant istorinius faktus ieškota kaimo deginimo, žmonių žudynių egzekucijos vykdytojų, hitlerininkų ben-

²⁶ J. Dovydaitis, „120 gyvų lietuvių ugnyje: Baisioji Pirčiupių kaimo tragedija“, *Tiesa*, 1944-08-12, Nr. 31 (92).

²⁷ J. Dovydaitis, „Pirčiupių kaimo 1944-06-03 d. tragedija“, Lietuvos istorijos institutas, Rankraščių skyrius, f. 4-239, p. 1.

²⁸ Straipsnyje MLTE apie Pirčiupius nurodoma, kad vokiečius prie kaimo apšaudė Rūdninkų girios partizanai, MLTE, t. 2, K-P, Vilnius, 1968, p. 859; Dokumentiniame filme „Faktas“ 1980 m. taip pat nėra sovietinių partizanų motyvo, nurodoma tik apie abstraktų „sprogimą ant plento“, užsimenama apie kai kurių vyrų išėjimą į mišką, žr.: Z. Vitkus, „Degintas, bet nesudegęs“..., p. 44.

²⁹ V. Saulėnas, „Pirčiupių kaimo praeitis“, www.voruta.lt/pirciupiu-kaimo-praeitis/; Skaitytojų atsiliepimai paskelbus J. Mušinskienės straipsnį „Netiesa apie Pirčiupį“, *Gimtas kraštas*, 1990-11-29–12-05.

drininkų, jų pagalbininkų – lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ dalyvavimo ir vaidmens egzekucijoje įrodymų. Buvę sovietiniai partizanai, SSRS didvyriai – B. Urbanavičius ir S. Apyvala 1959 m. rašė, kad dėl Pirčiupių 119 žmonių sunaikinimo kalti ne tik hitleriniai budeliai, bet ir lietuvių tautos išdavikai – buržuaziniai nacionalistai, kuriems vadovavo, „recidyvistas“ Ulbinas. Net ir neradus įrodymų nevengta teigti, kad „buržuaziniai nacionalistai“ vienaip ar kitaip joje dalyvavo³⁰. Įrašai apie lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ dalyvavimą vykdant egzekuciją atsirado ir Pirčiupių memoriale. Beje, įdomus buvo šių įrašų „likimas“: prasidėjus Atgimimui, 1988 m. Pirčiupių muziejaus darbuotojai, pakritikuoti vienoje Lietuvos televizijos laidoje, juos išskuto arba nuėmė su visomis lentelėmis³¹.

Kalbant apie sovietmečio istoriografiją, Pirčiupių egzekucijos reprezentavimą mene, paminėtina poeto Justino Marcinkevičiaus poema „Kraujas ir pelenai“, joje kaimo deginimas, žmonių žudynės atspindimos įtaigiomis meninėmis priemonėmis³². Kaimo sunaikinimą mene reprezentavo ir režisieriaus Almanto Grikevičiaus 1980 m. sukurtas dokumentinis filmas „Faktas“. Šis filmas 1981 m. buvo parodytas ir apdovanotas Kanų kino festivalyje Prancūzijoje.

Pirčiupių tragedija išeivijos lietuvių spaudoje

Remiantis sovietine istoriografija, Pirčiupių tragedija detalai nušviesta Lietuvių enciklopedijos (toliau – LE) straipsnyje apie Pirčiupius³³. Pateikiamas kaimo sunaikinimo vaizdas, paminėtas ir tikslus Pirčiupiuose nužudytų aukų skaičius – 119. Pirčiupių sudegimą 1985 m. Čikagoje išleistoje knygoje „Vienų vieni“ mini Juozas Brazaitis. Autorius rašė, kad 1960 m. „bolševikai“ (sovietų valdžia) Pirčiupio kankiniams pastatė paminklą, kuris turėjo kalbėti apie barbariškus vokiečių darbus. Autorius kėlė klausimą: kas tą sunaikinimą išprovokavo? Anot jo, iš pradžių buvo versija, kad vokiečių karius nužudė lenkų partizanai. Vėliau, jau po 1960 m., kai bolševikai ėmė skelbti savo partizanų veiklos aprašymą, aiškėjo, kad tvirtesnį pagrindą turi antra versija – Pirčiupio sunaikinimo „ko-autorius“ (bendraautorius) yra Maskvos partizanai. G. Jokūbonio „skausmingos motinos“ paminklą J. Brazaitis vertino kaip simbolį tautos, kenčiančios dėl vaikų, nekaltai sunaikintų ar tebenaikinamų barbarybės iš Rytų ir Vakarų³⁴.

³⁰ B. Urbanavičius, S. Apyvala, „Žudikai nenuplaus kruvinų rankų“, *Tiesa*, 1959-03-29; Pirčiupių muziejaus darbuotojo J. Kašėtos 1974-05-05 rašte LTSR revoliucijos muziejaus direktoriui tvirtinama, kad šaudant ir deginant kaimą S. Ulbinas, P. Kazakevičius ir kiti „nacionalistai“ dalyvavo kaip stebėtojai, *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 829, l. 2.

³¹ J. Mušinskienė, „Netiesa apie Pirčiupį“, *Gimtas kraštas*; Z. Vitkus, „Degintas, bet nesudegęs“, *Istorija*, 2022, t. 127, Nr. 3, p. 52.

³² J. Marcinkevičius, *Kraujas ir pelenai*, Vilnius: Mintis, 1960.

³³ A. Mž., „Pirčiupis, Senasis ir Naujasis“, *Lietuvių Enciklopedija*, t. 23, Boston, USA, 1961, p. 35–36. Galbūt A. Mž. – tai Antano Mažiulio LE etnografijos skyriaus redaktoriaus inicialai? Jo pavardė įrašyta tarp LE, t. 23 autorių ir bendradarbių pavardžių (aut. past.).

³⁴ Juozas Brazaitis, *Vienų vieni*, fotografinis leidimas, Vilnius, fondas „Į laisvę“, 1990, p. 157–158.

Pirčiupius minėjo ir kiti išeivijos veikėjai. Antai, Adolfas Damušis 1987 m. publikacijoje žurnale „Į laisvę“ Pirčiupių žudynes pačioje karo pabaigoje Lietuvoje laikė dėsningu nacių neapykantos ir keršto pasireiškimu prieš rezistuojančią lietuvių tautą. (*Tai, kaip vokiečiai vertino lietuvių tautos antinacinės rezistencijos (pasipriešinimo) ir kolaboravimo su jų okupacine valdžia klausimus, yra diskutuoti dalykai* – R. Z.). Autoriaus įsitikinimu, vokiečiai neįvykdė masinių žudynių tik todėl, kad paskubomis buvo priversti bėgti iš Lietuvos, vėliau lietuvių tauta turėjo pakelti „sunkiai įsivaizduojamą“, „be galo milžinišką sovietinio teroro kraujo kainą“³⁵.

Išeivijos autorių dėmesį patraukė ir jų sovietų valdžiai politiškai nepalankias reakcijas sukėlė Lietuvoje pasirodę darbai Pirčiupių sudeginimo tematika. Galbūt todėl apie Pirčiupius po karo Tarybų Lietuvoje ilgai, iki XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigos tylėta.

Apie Pirčiupius nemažai rašyta JAV lietuvių spaudoje. Antai Bostone ir Niujorke leistame laikraštyje „Darbininkas“ 1964 m. paskelbta serija rašinių³⁶.

Laikraštyje „New York Times“ 1964-07-26 pasirodžius specialiojo korespondento Maskvoje Theodoro Shabado informacijai apie Pirčiupių kaimo sudeginimą, G. Zimaną ir sovietų partizanus, *Darbininke* paskelbta publikacija, pavadinta „Pirčiupio vyriausias žudikas išaiškėjo – G. Zimanas“³⁷. Šią informaciją pakartojo JAV lietuvių dienraštis „Draugas“³⁸, matyt, ir kiti išeivijos laikraščiai.

Darbininke ir kitoje išeivijos spaudoje Pirčiupių sudeginimas vadintas barbarybe, daryta išvada, kad vokiečiai žinojo apie pirčiupiečius – sovietų partizanus (esą juos išdavė ryšinininkai provokatoriai), G. Zimanas vadintas vyriausiuoju, pagrindiniu Pirčiupių žudynių kaltininku, pabrėžiama, kad kaimas sunaikintas Maskvos rankomis. Pirčiupių žudynės buvo lyginamos su sovietinių represinių struktūrų įvykdytomis žudynėmis Pravieniškėse³⁹, Červenėje, Rainiuose ir kitur vokiečių okupacijos metais ir kaimų deginimu pokaryje kovojant su Lietuvos partizanais. Pirčiupių aukos vertintos kaip nekaltos aukos „dėl svetimos tėvynės“, „Maskvos imperializmo ir kolonializmo tikslų“. Kelti sovietų partizanų moralinės atsakomybės klausimai dėl jų abejingumo ir pasyvumo kaimo tragedijos akivaizdoje.

Išeivijos spaudos teiginiuose pateiktos sovietams nemalonios tiesos, tačiau iš esmės tai propagandiniai, kategoriški teiginiai, kuriuose sovietų partizanų kaltė sureikšminama, suabsoliutinama. Jie propagandinėje priešpriešoje išeivijos autorių naudoti kaip „atsako-

³⁵ Adolfas Damušis, „Pirčiupis – Lietuvos Lidicė“, *Į laisvę*, 1987, Nr. 99, p. 25.

³⁶ „Pirčiupis sunaikintas Maskvos rankomis: faktai iš sovietinės spaudos“, *Darbininkas*, 1964-06-19, Nr. 44; „Ugnyje žuvo partizanų tėvai, žmonos, vaikai: Pirčiupį sunaikino Maskvos rankom“ (2), *ibid.*, 1964-06-23 (2). (*Šio rašinio pavadinimas paimtas iš pirčiupiečio Stasio Babilčiaus pasisakymo sovietinėje spaudoje* – R. Z.), „Pirčiupis ir Pravieniškės – koks skirtumas? Pirčiupį sunaikino Maskvos rankom“ (3), *ibid.*, 1964-06-26, Nr. 46; „Išreiškia visų Lietuvos motinų sopulius: Pirčiupis ir sovietų teroras“, *ibid.*, 1964-07-01, Nr. 47.

³⁷ *Darbininkas*, 1965-08-11, Nr. 54.

³⁸ „Pirčiupio vyriausias žudikas yra Zimanas: New Yorko korespondento atskleidimai“, *Draugas*: laisvojo pasaulio lietuvių dienraštis, 1965 m. rugpjūčio 16 d., Nr. 191.

³⁹ Traukdamasis Raudonosios armijos dalinys 1941-06-26 Pravieniškėse nužudė apie 260 žmonių, Pravieniškės, *Wikipedia*.

mieji“ propagandiniai teiginiai, duodant atkirtį sovietinės propagandos ir istoriografijos klišėms tvirtinančioms, kad „buržuaziniai nacionalistai“ dalyvavo Pirčiupių egzekucijoje ir pan. Vienas kraštutinis gimdė kitą.

Nėra pagrindo abejoti, kad Pirčiupių kaimo tragedijos tiesioginiai vykdytojai ir kaltininkai buvo vokiečių policinės represinės struktūros. Sovietų partizanams (diversantams), išprovokavusiems žiaurų vokiečių kerštą, taip pat tenka kaltė, tačiau ji buvo netiesioginė.

Apskritai išeivijos autorių ir spaudos reakciją į Pirčiupių kaimo sudegimą galima priskirti prie neištirtų (tyrinėtinų) šios tematikos istorijos aspektų.

Atgimimo ir atkurtos Nepriklausomos Lietuvos valstybės laikotarpio pradžios istoriografija

Šiam laikotarpiui būdinga tai, kad Lietuvos spaudoje įvairiomis istorijos temomis pasirodė vertingų žurnalistų publikacijų, užpildančių vadinamąsias „baltąsias dėmes“, įvairiomis detalėmis papildančių, patikslinančių ar paaiškinančių sovietinės istoriografijos darbus. Daugiausia tai buvo žurnalistiniai tyrimai. Ne išimtis ir Pirčiupių tematika. Galima paminėti Julijos Mušinskienės, Aldonos Zinkevičiūtės, Vytauto Saulėno ir kitų autorių publikacijas⁴⁰. Atskirai paminėtina istoriko Petro Stankero publikacija žurnale „Veidas“, joje autorius kvietė Pirčiupių tragedijos istoriją ištyrinėti giliau, tvirtino, kad kaimą sudegino ne vokiečiai, o SS latvių legionas. Jo nuomone, Pirčiupių sudegimą planingai išprovokavo sovietiniai partizanai, nes Lietuvos kaimų gyventojai jų nerėmė, sukūrė daugybę ginkluotų savigynos būrių ir kt.⁴¹ Deja, autorius savo teiginių nepagrindė istorijos šaltiniais, jų neišplėtojo.

Bendrieji ir kai kurie specialūs Pirčiupių kaimo egzekucijos klausimai nušviečiami vėlesnio Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio istoriografijoje, istoriko A. Bubnio, šių eilučių autoriaus ir kitų autorių darbuose⁴².

Paminėtinas svarbus Pirčiupių istoriografijos įvykis – paminklo „Pirčiupių motina“ autoriaus, skulptoriaus Gedimino Jokūbonio atsiminimų publikacija 2009 metais.⁴³ Atsiminimuose pateikiama įdomių faktų bei detalių apie monumento idėjos realizavimą, jo sukūrimą ir atidengimą 1960 m.

⁴⁰ E. Mušinskienė, „Netiesa apie Pirčiupį“, *Gimtas kraštas*, 1990-09-27–1990-10-03; 1990-10-04–1990-10-10; A. Zinkevičiūtė, „Pirčiupių istorija: sudeginti, privilegijuoti ir... užmiršti“, *Lietuvos rytas*, 1994-06-03, p. 1; 3. L. Kalasauskienė, „Jį sudegino gyvą (45-osioms Pirčiupių tragedijos metinėms)“, *Merkio kraštas*, 1989-06-03; S. Uždavinytė-Sudikienė, „Esu dar gyvas ir baigta“, *Lietuvos aidas*, 1992-05-27; V. Saulėnas, „Pirčiupių kaimo praeitis“, *Voruta*, 1997-03-22–1997-03-31, Nr. 12 (294); 1997-04-01–1997-04-11, Nr. 13, (295), 1997-04-12–1997-04-18, Nr. 14 (296) ir kt.

⁴¹ P. Stankeras, „Didelė mažo kaimo tragedija“, *Veidas*, 2009-06-01, Nr. 22, p. 42–43.

⁴² A. Bubnys, „Vokiečių SS ir policijos 16-as pulkas“, *Voruta*, 2014-05-31, Nr. 9 ((799)), p. 1, 15 ir 2014-06-28, Nr. 10 (800), p. 14–15; naujais duomenimis papildytas ir patikslintas straipsnis paskelbtas straipsnių ir dokumentinės medžiagos rinkinyje: *Pirčiupių tragedija*, Vilnius, Lietuvos gyventojų ir rezistencijos tyrimų centras, 2024, p. 22–42; R. Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

⁴³ Gediminas Jokūbonis, *Kai žaidė angelai: atsiminimai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009: skyrius „Pirčiupių MOTINA“, p. 89–109.

2022 m. apie Pirčiupius sudegimo istorijos tematika didelės apimties straipsnį paskelbė istorikas, publicistas Zigmas Vitkus⁴⁴. Šis autoriaus straipsnis vertintinas kaip reikšmingiausias, kompleksinis, mokslškai pagrįstas kaimo sudegimo istoriografijoje pasirodęs darbas. Autorius aptarė sovietinėje istoriografijoje konstruotus pagrindinius vaizdinius šia tematika. Konstatavo svarbią Pirčiupių tragedijos vietą sovietmečio kolektyvinėje Lietuvos visuomenės atmintyje, puoselėtų istorijos vaizdinių likimą 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Daro išvada, kad Pirčiupių sunaikinimas sovietų atminimo kultūroje reprezentavo hitlerinio režimo smurtą prieš lietuvių tautą ir savo reikšme nusileido tik Kauno IX forto aukų vaizdiniai. Pirčiupiai lietuvių kolektyvinėje atmintyje buvo svarbus objektas kaip „savų“ žūtis vieta.

Autorius kelia Pirčiupių istorijos dalinio sugrąžinimo į kolektyvinę atmintį klausimą. Jo nuomone, Pirčiupius reikia sugrąžinti į lietuvių kolektyvinę istorinę atmintį, nacionalinį Antrojo pasaulinio karo atminties kraštovaizdį. Savaime suprantama, kad autoriaus pamąstymus ir pasiūlymus dėl Pirčiupių tragedijos atminimo išsaugojimo nereikia suprasti kaip raginimą sugrįžti į sovietinių laikų pompastiką, ypač atsižvelgiant į Rusijos 2022 m. pradėtą agresiją prieš Ukrainą ir Lietuvoje bei kitose Vakarų šalyse kiek pakitusį požiūrį į istorinę atmintį.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC) Pirčiupių tragedijos jubiliejiniais metais organizuoja mokslines konferencijas, skirtas kaimo 1944 m. tragedijai paminėti, jos tematika vykdo istorinius tyrimus. Tokios konferencijos suorganizuotos 2014 ir 2024 m. 2024 m., išleista abiejų konferencijų medžiaga. Knygos autoriai, LGGRTC darbuotojai (dr. Arūnas Bubnys, Rytas Narvydas, Andrius Tumavičius) plačiau atskleidė ir pagilino Pirčiupių tragedijos tyrinėjimų, ją lėmusių priežasčių ir aplinkybių vaizdą, papildė istorinę informaciją naujais archyviniais duomenimis. A. Bubnys, remdamasis pirminiais archyviniais šaltiniais, pateikė tyrinėjimą apie kaimo egzekucijos vykdytojus – vokiečių SS ir policijos 16-ąjį pulką, jo susikūrimą, veiklos raidą, veiksmus Rytų fronto užnugaryje, taip pat ir Lietuvoje. Autorius kruopščia argumentuote įrodo, kad Pirčiupių tragedijos vykdytojais vis dėlto buvo šis vokiečių SS ir policijos pulkas, o ne kitos vokiečių represinės struktūros.

R. Narvydas pateikė atnaujintą, kaimo aukų statistiką, autentiškus išgyvenusių pirčiupiečių apklausų protokolus bei archyvinius liudijimus. Leidinys gausiai iliustruotas kaimo žmonių gyvenimo atspindžiais ir veidais⁴⁵.

A. Tumavičius nušvietė sovietų partizanų veiklą Rūdninkų girioje, glaudžius Pirčiupių kaimo žmonių santykius su jais, pateikia įdomių apibendrinimų ir įžvalgų. Aiškindamas palyginti didelį pirčiupiečių skaičių, autorius tvirtina, kad jie nebuvo sovietų santvarkos

⁴⁴ Z. Vitkus, „Degintas, bet nesudegęs“: Pirčiupių reikšmės ir jų kaita sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje, *Istorija*, 2022, t. 27, Nr. 3, p. 27–64.

⁴⁵ Autorių kolektyvas, *Pirčiupių tragedija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2024, 128 p.

simpatikai, jų ryšius su sovietų partizanais lėmė ne ideologiniai ir politiniai motyvai, o asmeniniai interesai: represijų baimė, parama besislapstantiems giminačiams, baimė būti išvežtiems darbams į Vokietiją ir pan.⁴⁶

Apibendrinant įvairių kryptių istoriografijų apžvalgą galima daryti išvadą, kad nušviečiant Pirčiupių istoriją nuveikta nemažai. Vis dėlto šios tragiškos istorijos mazgas nėra iki galo išpainiotas. Dėl nepakankamo įvykių Pirčiupiuose žinomumo visuomenėje atsiranda naujų prasimanymų. 2024 m. Lietuvos respublikos seimo narys Remigijus Žemaitaitis savo antisemitinių požymių turinčiuose FACEBOOK'o įrašuose supainiojęs Pirčiupių ir Kaniūkų kaimų sudegimo istorijas teigė, kad Pirčiupius sudegino ne naciai, o žydai (partizanai)⁴⁷. Taigi Pirčiupių istorijos tyrinėjimus reikia tęsti. Ji neturi išnykti iš nacionalinės Lietuvos atminties kultūros.

Svarbiausi Pirčiupių (Naujųjų Pirčiupių) kaimo sunaikinimo šaltiniai

Svarbiausi sovietiniai šaltiniai ir dokumentai apie Pirčiupius buvo kaupiami buvusio KGB, vadinamojo Partinio (kompartijos) archyvo prie Lietuvos KP CK, Lietuvos VRM archyvo fonduose, (dabar šie archyvai sudaro Lietuvos Ypatingąjį archyvą (toliau – *LYA*). Tačiau negalima pamiršti, kad sovietmečiu Lietuvos archyvai nebuvo atviri. Net ir atrinktiems, „patikrintiems“ tyrinėtojams toli gražu ne visi šaltiniai buvo prieinami.

Visų pirma, paminėtina buvusiame KGB archyve saugojama byla, pavadinta „byla apie Pirčiupių kaimo sudeginimą“⁴⁸. Jos atsiradimo istorija tokia: NKGB Kauno miesto 2-ojo skyriaus viršininkas Voroncovas 1944 m. lapkričio 18 d. Lietuvos SSR NKGB vadovybei Vilniuje rašė, kad 1944 m. rugpjūtį Kaune surasta referento Rytų Lietuvos reikalams Zeno Blyno 1944 m. birželio 22 d. medžiaga, adresuota Lietuvos generalinės srities vidaus reikalų generaliniam tarėjui ir kitiems – apie 120 žmonių sudeginimą Pirčiupiuose⁴⁹. Voroncovas informavo, jog į Pirčiupius pasiųsta operatyvinė grupė, kad ištirtų ir patikrintų

⁴⁶ *Pirčiupių tragedija*, p. 112, 121, 123. Šis autoriaus teiginys diskutuotinas, atrodytų kiek kategoriškas (vienprasmisškas). Vis dėlto kaime buvo žmonių, dalyvavusių sovietų partizanų veikloje ir politiniais-ideologiniais motyvais.

⁴⁷ Edvardas Čiuldė, „Ar tai jau turėtų būti traktuotina kaip Pirčiupiai II?“, 2024-11-12, www.pozicija.org/edvardas-ciulde... [2025-02-04].

⁴⁸ Dokumentai apie Pirčiupių kaimo sudeginimą 1944-08-15–11-18, *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 155, l. 1-24. Bylą sudaro NKGB Kauno miesto viršininko Voroncovo 1944-11-18 pranešimas NKGB Lietuvos SSR liaudies komisarui A. Guzevičiui apie surastą dokumentą, kai kurie duomenys apie Pirčiupių kaimą, (l. 1-7), surasto dokumento vertimas į rusų k., (l. 8-11), NKGB tardytojų 1944-08-27–28 apklaustų kai kurių Pirčiupių kaimo gyventojų protokolų medžiaga, (l. 12-24).

⁴⁹ *Ibid.*, l. 1. Zenonas Blynas (1908–1946) – voldemarininkas, vokiečių okupacijos pradžioje (1941-07) tapo įkurtos Lietuvių nacionalistų partijos (LNP) generaliniu sekretoriumi. (1941 m. pabaigoje vokiečių okupacinei valdžiai atsisakius pripažinti kad ir ribotą Lietuvos valstybingumą, uždarius visas Lietuvos politines partijas ir organizacijas (taip pat ir LNP), jis nuo 1942 m. pradžios įsitraukė į lietuvių antinacinio pogrindžio (Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos) veiklą, aktyviai bendradarbiavo antinacinio pogrindžio spaudoje, gynė lietuvių tautos nacionalinius interesus. Nors ir simpatizuodamas nacių Vokietijai, kritikavo nacių okupacinio režimo politiką Lietuvoje, siekė, kad LNP netaptų okupacinio režimo priedėliu. Z. Blynas dirbo vyriausiuoju referentu Rytų Lietuvos referentūroje, įsikūrusioje Vilniuje, Gedimino pr. 4-8a, žr.: *Ateitis*, 1943-05-22; *Karys*, 1943-06-05. Z. Blynas 1944 m. nepasitraukė į Vakarų, pasiliko Lietuvoje, atsisakė sovietinio paso, gyveno nelegaliai Kaune. 1944 m. sausį pradėjo leisti laikraštį „Naujasis žygis“, (žr. priedą prie jo baudžiamosios bylos). 1945 m. liepą suimtas, tardytas, 1946 m. spalį Archangelsko karo apygardos Karo tribunolo nuteistas mirties bausme, ji įvykdyta 1946 m. gruodžio 12 d., žr.: Z. Blyno baudžiamoji byla, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 41865/3, l. 90–91, 118, 124.

„vokiečių žvėriškumus“. Faktai esą pasitvirtino⁵⁰. Taigi NKGB jau 1944 m. pradėjo Pirčiupių kaimo tragedijos tyrimą.

Į NKGB (MGB) pareigūnų rankas patekęs, jų su Z. Blynu ir „buržuaziniu nacionalistų pagrindžiu“ sietas dokumentas yra bene svarbiausias šaltinis apie Pirčiupių sudeginimą. Deja, minėtoje byloje yra tik šio dokumento vertimas iš lietuvių į rusų kalbą. Pagal Z. Blyno užrašytą rekomendaciją, dokumentas turėjo būti slapstas, su juo galėjo susipažinti tik Lietuvos generalinės srities Vidaus reikalų generalinis tarėjas, dviejų departamentų direktoriai. Įdomi Z. Blyno informacija, kad apie įvykį Pirčiupiuose jis jau buvo girdėjęs Vilniaus gatvėse, apie tas nuogirdas jau buvo rašęs lietuviškosios savivaldos administracijai savo 1944 m. birželio 14 d. rašte Nr. 675.

Z. Blynas pateikė tokią dokumento atsiradimo istoriją: esą jį rado savo įstaigoje, užkištą tarp durų iš gatvės pusės. Ant voko buvo užrašytas prašymas perskaičius dokumentą jį sunaikinti. Z. Blynas, jo žodžiais, taip ir padarė, prieš tai perrašęs jo turinį informacijos tikslams, nes dokumentas, esą, koregavo ir papildė pasakojimus, girdėtus mieste, viską pateikė kitaip ir galbūt „labiau teisingoje šviesoje“⁵¹. Z. Blynas dokumento dviejų paskutinių eilučių neįskaitė, todėl jį neperrašė⁵².

Sunku pasakyti, ar taip buvo iš tikrųjų. Galėjo būti, kad jis šią istoriją sukūrė norėdamas nuslėpti savo ryšius su lietuvišku antinaciniu pagrindžiu, iš kurio žmonių ar su juo susijusių asmenų paprasčiausiai gavo šį dokumentą.

Kalbant apie Z. Blyno dokumentą galima būtų išskirti dvi jo dalis: 1) informacija apie Pirčiupių egzekuciją, kurios pagrindu istoriografijoje susiformavo kaimo sunaikinimo vaizdas ir 2) Z. Blyno komentarus, įvykio vertinimus.

Apie dokumente aprašytą įvykį Z. Blynas rašė:

[...] vaizdas toks, kad net sunku juo patikėti. Jeigu [jo pabraukta] visa tai tiesa, tai reikia pasakyti, kad iš vokiečių pusės tai yra nedovanotinas žiaurumas. Vietiniai gyventojai negali [pabraukta] atsakyti už banditų veiksmus, ypač tose vietose, kur įsikūrę vokiečių atsparos punktai, [toks punktas veikė Pirčiupiuose – R. Z.], jie privalo žinoti, kur veikia banditai ir nuo jų ginti vietinius gyventojus. Šią žiaurią represiją tenka aiškinti tuo, kad vokiečiai nervinasi ir nesitvardo. Jei tai, kas atsitiko Pirčiupiuose – tiesa, ją reikėtų vertinti kaip patį kraštutinį kovos su banditais būdą.

Z. Blyno įsitikinimu ir apgailestavimu, tai buvo puiki medžiaga sovietinei ir „dar geresnė“ lenkų propagandai. Z. Blynas siūlė įpareigoti lietuviškosios administracijos Eišiškių apskrities viršininką atlikti tyrimą. Jeigu pastarasis to negalėtų padaryti, siūlė tyrimo imtis vidaus reikalų vadybai arba sudarytai specialiai mišriai lietuvių ir vokiečių komisijai.

Jeigu tyrimas dėl gerai žinomų aplinkybių ir neatskleistų tiesos, pats jo procesas leistų vokiečių civilinei valdžiai giliau pažvelgti į savo veiklos metodus ir jų pasekmes. Z. Blyno

⁵⁰ NKGB Kauno miesto viršininko Voroncovo 1944-11-18 pranešimas, *ibid.*, l. 1.

⁵¹ Z. Blyno dokumentas, *ibid.*, l. 11.

⁵² *Ibid.*, l. 10.

nuomone, šio reikalo ištyrimas, faktų išaiškinimas ir teisingas nušvietimas būtų naudingas visiems – ir vokiečiams, ir lietuviams. Tokios piktadarybės neleistinos. Jos veikia stipriau negu bet kokia prieš propaganda. Z. Blynas tokius vokiečių kovos su banditizmu metodus lygino su bolševikų jau įvykdytais ir galimais naujais lietuvių trėmimais⁵³.

Z. Blyno minimas dokumento nuorašas lietuvių kalba saugomas LYA, LKP dokumentų skyriuje⁵⁴. Šio dokumento faksimilė paskelbta Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti leidinyje⁵⁵. Tačiau Z. Blyno tekstų apie dokumento atsiradimo istoriją ir kitus minėtus jo įvykio vertinimus nuoraše nėra.

Su šiuo šaltiniu apie įvykius Pirčiupiuose, matyt, galima sieti informaciją, pasirodžiusią lietuvių antinacinio pagrindžio spaudoje. Lietuvių enciklopedijos 23-iajame tome, išleistame 1961 m., straipsnyje apie Pirčiupius⁵⁶ rašoma, kad kaimo tragediją 1944 m. birželį plačiai aprašė pagrindinis leidinys „Į laisvę“. Dokumentacijai surinkti buvo pasiūsti įgaliotiniai, (studentas J. Kakarieka ir kiti), jiems pavyko gauti svarbių dokumentų. Išėivijos autoriaus A. Damušio duomenimis, jie paskelbti *Į laisvę*, Nr. 11 (34), 1944 m. birželio 20 d.⁵⁷ Tačiau šio laikraščio numerio surasti nepavyko, jo nėra ir internete, skaitmeniniame laikraščio archyve.

Matyt, ši LE informacija ne visai tiksli: apie Pirčiupių įvykius rašyta ne laikraštje „Į laisvę“, o antinacinio pagrindžio tos pačios politinės krypties (katalikiškojo sparno) periodiniame leidinyje „Lietuvių fronto biuletenis“.

Šio leidinio 1944 m. birželio 16 d. paskelbta trumpa informacija apie vokiečių „bolševikinį“ (t. y., „žiaurų darbą“): birželio 3 d. prie lietuvių gyvenamų Pirčiupių vokiečių žandarų užpuolė banditai. Kitame po savaitės išleistame leidinio numeryje paskelbta daug išsamesnė, detalesnė informacija, pavadinta „Pirčiupių kaimo tragedija“⁵⁸.

⁵³ *Ibid.*, l. 9–11.

⁵⁴ „Pirčiupių kaimo Eišiškių apskrityje Valkininkų valsčiuje kruvinoji tragedija Vokiečiai sudegino gyvus 120 žmonių“, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 181–183; *ibid.*, b. 820, l. 97–102.

⁵⁵ Ch. Dieckmann, V. Toleikis, R. Zizas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje/ Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania, 1941–1944*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 204–206, (tai tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti leidinys). Šio dokumento dabartinė signatūra – LYA, f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 181–183. Išverstas į rusų kalbą dokumento fragmentas panaudotas Vlado Uždavinio baudžiamojame byloje, ji pradėta 1945 m., žr.: LYA, f. K-1 ap. 58, b. 42953/3, l. 99. Pažymima, kad dokumentas sudarytas lietuvių buržuazinių nacionalistų 1944 m. birželį.

⁵⁶ A. Mž., „Pirčiupis, Senasis ir Naujasis“, *Lietuvių Enciklopedija*, t. 23, Bostonas, USA, 1961, p. 35–36. Galbūt A. Mž. – tai Antano Mažiulio, LE etnografijos skyriaus redaktoriaus, inicialai? Jo pavardė įrašyta tarp LE, t. 23 autorių ir bendradarbių pavardžių.

⁵⁷ A. Damušis, „Pirčiupis – Lietuvos Lidicė“, *Į laisvę*, 1987, Nr. 99, p. 25.

⁵⁸ Šioje informacijoje yra duomenų, kurie neatspindi kituose minimuose šaltiniuose. Tvirtinama, kad vokiečius prie Pirčiupių užpuolė „lenkų banditai“, per susirėmimą 5 vokiečiai žuvo, tiek pat jų pateko į nelaisvę. Įvykio vietoje nieko neradę jie atvyko į artimiausią kaimą – Pirčiupius. Vokiečiai Senuosius Pirčiupius paliko ramybėje atsparos punkto komendanto prašymu. Vykdydami akciją vokiečiai pirmiausia atskyrė vyrus nuo moterų. Pradėjus degti kaimui iš Eišiškių atvyko lietuvių saugumo policijos valdininkas Steponas Ulbinas. Jam vokiečiai leido iš suvarytų žmonių būrio atrinkti 8 asmenis, (tarp jų tik du vyrus), jiems liepta iš kaimo išeiti. Pirmąjį vyrų būrį pradėjo deginti 14 val., paskutinį moterų būrį – 17 val. Žuvusiųjų skaičius – per 120; „Pirčiupių kaimo tragedija“, *Lietuvių fronto biuletenis*, 1944-06-23, Nr. 24 (38), p. 6–7.

Dar vienas svarbus šaltinis yra Jurgio Dovydaičio rankraštis „Pirčiupių kaimo 1944 m. birželio 3 d. tragedija: (žinios iš 1941–1944 m. vokiečių okupacijos Valkininkų valsčiaus)“. Dokumento rankraščio originalas saugojamas Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyriuje. Jurgis Dovydaitis (1907–2001) – Lietuvos tautosakininkas, pedagogas⁵⁹. Jis 1944 m. birželio viduryje (taigi netrukus po kaimo sudegimo) užrašė pirčiupietės Veronikos Brazaitytės⁶⁰ pasakojimą. Kaip minėta, Jurgis Dovydaitis 1944 m. rugpjūtį jos pateiktą įvykių pagrindu apie Pirčiupių kaimo sudegimą paskelbė didelę publikaciją „Tiesos“ laikraštyje⁶¹. Lietuvos istorijos instituto komisija (Povilas Pakarklis, Konstantinas Jablonskis, D. Štembokas), 1947 m. birželio 23 d. įvertinusi J. Dovydaičio 1947 m. perrašytą ir sutvarkytą 13 puslapių mašinraščio apimties dokumento rankraštį, jį įsigijo⁶².

Šioje Jurgio Dovydaičio publikacijoje tvirtinama, kad buvo suskaičiuota „lygiai“ 120 žuvusių žmonių lavonų, pateikiamas nužudytų žmonių sunumeruotas juodraštinis (pribaurotas) sąrašas. Jame šeimomis (pavardėmis ir vardais) išvardinti 112 žmonių. Kitų aukų pavardės nebuvo žinomos: Nr. 113 įrašytas Pirčiupių kaimo kerdžius, „labai senas“, 80–90 metų žmogus, jis, grįžęs namo iš ganyklų, baudėjų buvo įstumtas į ugnį. Nr. 114–120 – tai du keleiviai (svečiai) apsinakvoję kaime ir nespėję išvykti; trys vyrai, važiaavę dviračiais plentu ir sustoję kaime pailsėti, du į kaimą atėję iš Pirčiupių apylinkių nepažįstami vaikai.

Sovietų partizanų šaltiniai

Sovietų partizanų Lietuvoje šaltiniai – įvairaus pobūdžio: veiklos ataskaitos, operatyvaus ryšio – radijo siųstuvais siųstos šifruotės, specialiai kaimo sudegimo faktui nušviesti parašytas aktas, neskelbti atsiminimai, liudijimai ir kt. Šie šaltiniai, nors toli gražu ne visada patikimi, yra svarbūs Pirčiupių tragedijos istorijai nušviesti, sovietiniam požiūriui į įvykius suprasti ir kt.

Iš šių šaltinių galima išsiskirti sovietų partizanų sudarytos komisijos 1944 m. birželio 5 d. aktą apie Pirčiupių kaimo sudegimą. Jis pavadintas „Aktu apie vokiškųjų fašistų

⁵⁹ Jurgis Dovydaitis gimė 1907 m. Marijampolės apskr. Višakio Rūdės vlsč. Runkių kaime. 1935–1939 m. studijavo Kauno universitete, 1940–1947 m. mokytojavo Kauno ir Vilniaus mokyklose. Tėvas Pranas Dovydaitis (1886–1942) – Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras, 1919 m. Lietuvos III ministrų kabineto vadovas, 1922–1940 m. Kauno universiteto profesorius. Sovietų represuotas (nužudytas) Sverdlovskė. Brolis Jonas Dovydaitis (1914–1983) lakūnas, sklandytojas, žurnalistas, 1944–1947 m. dirbo „Tiesos“ laikraščio redakcijoje [pastaroji aplinkybė, matyt, prisidėjo prie to, kad brolio Jurgio publikacija buvo paskelbta *Tiesoje* – R. Z., žr.: Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija (MLTE) t. 1, A–J, Vilnius, 1966, p. 421–422. Jurgio Dovydaičio rankraščio originalas saugomas Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyriuje, f. 4–239.

⁶⁰ Veronika Brazaitytė (g. 1928 m. Pirčiupiuose) vokiečių okupacijos metais mokėsi gimnazijoje Vilniuje, 1950 m. baigė Vilniaus universitetą. 1953 m. Maskvoje apgynė teisės mokslų kandidato disertaciją. 1954–1955 m. dirbo Lietuvos TSR mokslo akademijos (MA) Istorijos institute, 1956–1964 m. – Partijos istorijos institute prie LKP CK, nuo 1964 m. – Vilniaus aukštosios partinės mokyklos dėstytoja. V. Brazaitytė 1943–1944 m. buvo sovietinių partizanų ryšininkė, žr.: MLTE, t. 1, A–J, Vilnius, 1968, p. 261.

⁶¹ J. Dovydaitis, „120 gyvų lietuvių ugnyje“, *Tiesa*, 1944-08-12, Nr. 31, p. 2, 4.

⁶² Lietuvos istorijos instituto komisijos 1947 m. birželio 23 d. aktas apie rankraščio įsigijimą, Lietuvos istorijos institutas, Rankraščių skyrius, f. 4–239, l. 1. Jurgis Dovydaitis dokumento rankraščio nuorašą nusiuntė Šiaulių „Aušros“ muziejui. Savo ruožtu šio muziejaus darbuotojai dokumento nuorašą 1962 m. padovanojo Pirčiupių memorialiniam muziejui.

žvėriškumus ir klastą susidorojant su taikiais Pirčiupio kaimo gyventojais“. Aktą parašiusios komisijos narių sudėtis nurodyta tokia: Lietuvos KP(b) CK ir 1942 m. Maskvoje sudarytam vadinamajam Lietuvos partizaninio judėjimo štabui (toliau – LPJŠ) operatyviniu požiūriu pavaldžios Trakų partizanų brigados vadas Teofilis Mončiunskas (slap. Žvirblis), brigados štabo viršininkas Sergejus Sergejevas (Sergo), Jonas Čiulada (Bevardis), Antanas Gibneris (Antanas), ypatingojo skyriaus viršininkas Sergejus Nevedomskis (Orlovas), vado pavaduotojas politiniams reikalams Makarovas, brigados būrių gydytojas Fredokas⁶³, Pirčiupių kaimo valstiečiai Juozas ir Andrius Uždaviniai⁶⁴. Akto data rodo, kad jis parašytas tuoj po įvykio, dar ruseniant sudeginto kaimo pelenams. Akte nurodoma, kad vokiečių fašistai sušaudė ir sudegino Pirčiupių kaimo 119 gyventojų (21 vyrą, 29 moteris, 69 vaikus)⁶⁵. Toliau išvardijamos kai kurios gausiausios išžudytos Pirčiupių gyventojų šeimos. Stebina šio akto parašymo data (dokumento parašymo operatyvumas), pretenzija į aukų skaičiaus tikslumą – 119. Šis skaičius istoriografijoje įsigalėjo, nebuvo tikslinamas, jo laikomasi iki šiol. Jis akte, galimas daiktas, įrašytas kiek vėliau. 119 žmonių žūtis Pirčiupių egzekucijoje pirmąkart paminėta Lietuvos TSR Ypatingosios valstybinės komisijos pranešimo išraše, paskelbtame 1944 m. gruodžio 24 d. laikraščiuose „Tiesa“ ir „Sovietskaja Litva“.

Buvęs Lietuvos KP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto sekretorius M. Afoninas, NKVD Trakų apskrities SMERŠ įgaliotiniui Minosianui 1945 m. balandžio 26 d. rašė, kad remiantis 1944 m. birželio 5 d. aktu, Pirčiupiuose sudeginta: 26 vyrai, 29 moterys, 69 vaikai⁶⁶. Taigi susumavus šias aukų kategorijas išeitų, kad iš viso nužudyti 124 žmonės. Beje, toks skaičius nurodomas ir LKP(b) Trakų apskrities aktyvo 1944 m. lapkričio 11 d. susirinkimo protokole⁶⁷.

Sovietų partizanų komisijos 1944 m. birželio mėn. akto nuorašas yra ir Pirčiupių egzekucijos vykdytojų 16-ojo SS ir policijos pulko dalyvių baudžiamojoje byloje. NKGB-NKVD pareigūnai sovietinių partizanų akto nuorašą kiek redagavo, todėl nuorašas nuo originalo skiriasi kai kuriomis smulkiomis detalėmis; beje, ten dar labiau iškraipytos kai kurios lietuviškos pavardės. Dokumentas kiek paredaguotas: „būriai“ tapo „būriu“ be pavadinimo, supainiotas kaime nužudytų moterų ir vyrų skaičius, tarp akto autorių nelieta Juozo Uždavinio ir pan.⁶⁸

⁶³ Tai iškraipytas vardas – slapyvardis. Tikslus vardas ir pavardė – Fredakas Kalmanovičius, žr.: T. Mončiunsko ir M. Afonino 1945 m. jam išduotą pažymėjimą apie partizanavimą Trakų brigadoje, *LYA*, f. 164, ap. 1, b. 24, l. 113.

⁶⁴ Trakų partizanų brigados štabas: „Laisvosios Lietuvos“ būrio byla, *LYA*, f. 51, ap. 51-1, b. 5, l. 2-3;

⁶⁵ *LYA*, f. 51, ap. 51-1, b. 5, l. 2-3. Jau 1944-06-09 Raudonosios armijos Generalinio štabo žvalgybos skyrius aktą perdavė SSRS Ypatingajai komisijai. Aktas saugojamas SSRS Centriniam valstybiniame Spalio revoliucijos archyve, f. 70210, ap. 94, b. 3, l. 71. (dabar – Rusijos Federacijos centrinis valstybinis archyvas).

⁶⁶ Lietuvos KP(b) Trakų apskrities sekretoriaus M. Afonino 1945-04-26 raštas NKVD Trakų apskrities SMERŠ įgaliotiniui Minosianui, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42953/3, l. 27.

⁶⁷ *LYA*, f. 164, ap. 164, b. 1, l. 8.

⁶⁸ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33899/3, l. 47.

Apie įvykį Pirčiupiuose pirmasis iš Rūdninkų girioje veikusių sovietinių partizanų būrių vadų LKP(b) CK sekretorių A. Sniečkų Maskvoje informavo Lietuvos KP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto sekretorius Michailas Afoninas (slap. Petras). Jis šifruotę pasiuntė 1944 m. birželio 6 d. (14. 50 val. Maskvos laiku). Taigi informuoti neskubėta, šifruotėje pakartota sovietų partizanų komisijos parašyto akto informacija⁶⁹.

A. Sniečkų Maskvoje apie Pirčiupių tragediją informavo ir kiti Rūdninkų girioje veikę sovietinių partizanų vadai⁷⁰.

Lietuvos partizaninio judėjimo štabo (LPJŠ) Maskvoje 2-asis (informacijos) skyrius parengė slaptą informacinių žinių suvestinę Nr. 50, pavadintoje „Vokiečių žvėriškumai Lietuvoje“. Joje LPJŠ viršininkas A. Sniečkus 1944 m. birželio 29 d. užrašė rezoliuciją, skirtą LKP(b) CK sekretoriui K. Preikšui: „Jei dar neskelbta apie šio kaimo sudeginimą ir žmonių išžudymą, reikia paskelbti. Pirčiupių kaimą statyti visos antihitlerinės propagandos centru“⁷¹. Lietuvos kompartijos propagandinis aparatas tą ir darė.

Pirčiupių egzekucijos vykdytojų ir kai kurios kitos baudžiamosios bylos

Į atskirą Pirčiupių istorijos šaltinių grupę galima išskirti vokiečių policininkų ir esesininkų – kaimo tragedijos vykdytojų baudžiamąsias bylas, (jos saugomos buvusiam KGB archyve – LYA ir Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA).

1946–1947 m. vokiečių karo belaisvių stovyklų Lietuvoje MGB operatyvinių–čekistinių skyrių valdybų, visų pirma, karo belaisvių stovyklos Nr. 57 Klaipėdoje bei Šilutėje, Vilniuje įgaliotiniai per savo užverbuotą agentūrą išsiaiškino Pirčiupių kaimo tragedijos kai kuriuos vykdytojus. Stovykloje Nr. 57 Klaipėdoje išsiaiškinti Alfonsas Lorencas, Berngardas Šmidėmanas, Vilhelmas Gehlis, Otas Gofmanas, Otas Georgas Cherneris⁷², Šilutės karo belaisvių stovykloje – SS ir policijos 16-ojo pulko obervachmistras Karlas Heimannas⁷³ ir kt.

LCVA yra saugomi išrašai iš vokiečių esesininkų ir policininkų baudžiamųjų bylų, gautų

⁶⁹ LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 439.

⁷⁰ Tą pačią 1944 m. birželio 6 d. A. Sniečkų informavo ir Lietuvos KP(b) Kauno miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretorius Leiba Solominas (Pranas), (jis su Kauno geto partizanų būriu „Mirtis okupantams“ buvo įsikūręs Rūdninkų girioje netoli Pirčiupių). Įdomu pastebėti, kad jis Pirčiupių kaimo sudeginimą „su žmonėmis ir gyvuliais“ siejo su vokiškos mašinos „sudaužymu“ Zigmantiškių (Žygantiškės, Tetėnų apyl.) ir Pirčiupių apylinkėse, *ibid.*, LYA, f. 1, ap.1, b. 412, l. 447; LKP(b) Vilniaus miesto ir apskrities pagrindinio komiteto sekretorius Marijonas Miceika apie kaimo sudeginimą A. Sniečkų informavo 1944 m. birželio 9 d. Jo žodžiais, visus kaimo gyventojus suvarė į daržinę ir sudegino gyvus, tai esą įvyko birželio 4 d., *ibid.*, b. 412, l. 479. G. Zimanas A. Sniečkui Pirčiupius paminėjo tik 1944 m. birželio 19 d. iš Lazdijų–Kapčiamiesčio miškų, kur buvo nusigavęs spręsti sovietinių partizanų skverbimosi iš Rūdninkų girios gilyn į Lietuvą klausimus. Šifruotėje jis kalbėjo apie propagandinius įvykių Pirčiupiuose aspektus: „Apie vokiečių žvėris (taip šifruotėje) Pirčiupyje turi kuo plačiau būti žinoma Lietuvoje ir užsienyje. Pirčiupio pavyzdžiu kviesime gyventojus imtis ginklo“, *ibid.*, b. 413, l. 65.

⁷¹ LYA, f. 1771, ap. 7, b. 269, l. 35.

⁷² A. Lorencas ir kitų (iš viso 5 asmenų) baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33899/3, 270 lapų.

⁷³ V. Tininis, *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, p. 224–225.

iš *LYA*, taip pat Baltarusijos TSR KGB archyvo⁷⁴.

Pirčiupių egzekucijos vykdytojai buvo vieninteliai Pirčiupių naikinimo liudininkai, todėl jų baudžiamosios bylos, parodymai – vertingas istorijos šaltinis. Tačiau suprantama, kad kaltinamieji stengėsi nutylėti, neigti savo kaltę, buvo linkę kalbėti ne apie žmonių žudynes, o apie smulkaus turto grobstymą deginamajame kaime. Atviresni buvo vokiečių policininkai ir esesininkai, baudžiamosiose bylose tapę ne kaltinamaisiais, o liudininkais. Vokiečių policininkų pateikti Pirčiupių tragedijos parodymų fragmentai sovietmečiu paskelbti spaudoje⁷⁵.

Iš kitų baudžiamųjų bylų galima paminėti buvusio Eišiškių apskrities viršininko Povilo Jono Kazakevičiaus baudžiamąją bylą⁷⁶.

P. Kazakevičius visuose parodymuose griežtai neigė savo dalyvavimą Pirčiupių kaimo egzekucijoje. Jis tvirtino, kad 1944 m. gegužės pabaigoje nustojo eiti Eišiškių apskrities viršininko pareigas, atvyko į Vilnių. Artėjant frontui išvyko į Klaipėdą, 1945 m. spalį pasitraukė į Vokietiją⁷⁷. Tai buvo tiesa.

Kita Pirčiupių istorijai vertinga byla – Vlodo Uždavinio baudžiamoji byla⁷⁸. V. Uždavinyš bene vienintelis pirčiupietis, kuris pokario metais buvo suimtas ir nuteistas. Kaltintas, kad buvo gestapo agentas, sekė ir išdavinėjo sovietų partizanus, po karo trumpam išėjo į mišką, vėliau dirbo milicininku (stribu). Už antisovietinę veiklą nuteistas 8 metams kalėti.

Vertingas šaltinis – likusių gyvų pirčiupiečių ir kitų įvykio liudininkų (amžininkų) parodymai baudžiamosiose bylose⁷⁹.

Lenkiškasis veiksnys Pirčiupių tragedijoje

Pirčiupietė V. Brazaitytė minėtame J. Dovydaičio 1944 m. užrašytame pasakojime apie Pirčiupių kaimo sudeginimą tvirtino, esą jai teko girdėti, kad prie tragedijos labai daug, (jos žodžiais, „gal daugiausia“) prisidėjo buvusios Lenkijos valstybės valdininkai, vokiečių okupacinėse įstaigose turėję daug įtakos ir visuomet kaltę vertę lietuviškųjų kaimų dūkams⁸⁰.

⁷⁴ „Hitlerinių okupantų tarybiniais organams parodymai apie Pirčiupių kaimo gyventojų sudeginimą“, dokumentų fotokopijos, LCVA, f. 1742, ap. 1, b. 3, l. 1–40.

⁷⁵ Švyturys, 1967, Nr. 10; 1971, Nr. 12; S. Sinkevičius, „Siuntiniai su lašiniais iš Pirčiupių“, Švyturys, 1974, Nr. 10, p. 8–9.

⁷⁶ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-17502, t. 1–3. P. Kazakevičius gimė 1901 m. Dusetose (Zarasų apskr.). 1944 m. pasitraukė į Vakarų, gyveno Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje. 1952 m. pradžioje kaip repatriantas (savanoriškai - ?) grįžo į Lietuvą. Sovietinio saugumo suimtas, kalintas Gardine, Vilniuje, 1952 m. lapkričio 22 d. nuteistas 25 metus kalėti lageryje ir 5 metams tremties. 1969 m. grįžo į Lietuvą, mirė 1975 m. Žr.: *Lietuvos gyventojų genocidas*, V tomas (A–M), 1950–1953, Vilnius, 2019, p. 502.

⁷⁷ P. Kazakevičiaus 1952-08-13 ir 1952-10-09 parodymai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-17502, t. 1, l. 189; *ibid.*, t. 2, p. 195–198.

⁷⁸ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42953/3.

⁷⁹ Onos Dausevičienės, M. Norkūno, M. Uždavinytės-Nešukaitienės ir kitų parodymai, b. P-17502, t. 3, l. 32–36, 37–42, 43–48, 55–62, 63–70, 71–77.

⁸⁰ Jurgis Dovydaitis, Pirčiupių kaimo 1944-06-03 tragedija, Lietuvos istorijos institutas, Rankraščių skyrius, f. 4-239, l. 13.

Vargu ar ji turėjo kokių nors konkrečių duomenų ir argumentų apie tai, ką kalbėjo. Matyt, tokius autorės teiginius lėmė bendro pobūdžio tautinė priešprieša tarp lenkų ir lietuvių Rytų Lietuvoje, lenkų valdžios okupacinės politikos, lietuviškumo persekiojimo sukeltos nuotaikos.

Taip galima aiškinti ir pirminę informaciją lietuviškuose šaltiniuose, kad vokiečiams 1944 m. birželio 3 d. rytą prie Pirčiupių kelių pastoję lenkų partizanai. Šis teiginys nepasitvirtino, buvo netikslus, politizuotas.

Lenkiškojo veiksnio problema istoriografijoje visiškai netyrinėta. Tačiau atsižvelgiant į konkrečias to meto aplinkybes, minėtus teiginius negalima vertinti kaip visiškai neturėjusius pagrindo ar absurdiškus. Lenkų partizanai šeimininkavo Vilniaus krašte, dėl valstybinių pretenzijų į Vilnių jų propaganda lietuvius dažnai įvardijo kaip vienus iš savo priešų. Lenkų ir lietuvių tautiniuose santykiuose tvyrojo nuolatinė įtampa. Jau 1943 m. lenkų AK Vilniaus apygardos vadovybė tarp galimų bausmių už aktyvią kovą su lenkų partizanais minėjo „kaimų deginimą“⁸¹. 1944 m. gegužę vyko lenkų Armijos Krajovos (toliau – AK) ir Lietuvos vietinės rinktinės (LVR) susidūrimai Vilniaus krašte, jos dalinius lenkų AK siekė išstumti iš Vilniaus krašto. AK Vilniaus apygardos vadovybė 1944 m. gegužės 20 d. paskelbė atsisaukimą, kuriame lietuvių visuomenei ultimatyviai iškėlė reikalavimą sustabdyti „aštrų antilenkišką kursą“, iš lietuvių policijos, saugumo, lietuviškosios administracijos pareikalauta liautis tarnavus vokiečiams. Nepaklusus lietuviams, žadėta „beatodairiška kova“⁸².

Įtempti lietuvių ir lenkų tautiniai santykiai, lenkų AK teroro grėsmė lėmė, kad Rytų Lietuvos gyventojai-lietuviai sovietų partizanus kartais vertino kaip mažesnę blogybę, net kaip savo gynėjus ir gelbėtojus. Deja, tokios buvo istorinės laikmečio realijos.

Vokiečiai karo pabaigoje siekė susitarti su lenkų partizanais, sudaryti taiką (paliaubas), nukreipti juos kovai su sovietų partizanais. Tarp vokiečių ir AK Vilniaus apygardos vadovybės vyko derybos. Nors susitarti nepavyko, 1944 m. pradžioje derybos nutrūko, susitarimui prieštaravo AK vyriausioji komendantūra Varšuvoje, bet vokiečiai ir toliau tikėjosi pasiekti susitarimą, rodė lenkams geros valios ženklus. Tai lėmė kompromisines nuotakas jų tarpusavio santykiuose. Lenkų AK išplėtė veiklą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. 1944 m. pavasarį lietuviškosios administracijos veikla Eišiškių apskrityje buvo paralyžiuota, jos pareigūnai išvaikyti. Tai objektyviai nulėmė faktą, jog lietuviškosios administracijos Eišiškių apskrities pareigūnai nedalyvavo Pirčiupių egzekucijoje.

Vokiečių ir lietuvių policijos nuostoliai kovoje su AK buvo nepalyginti didesnio masto negu kovojant su sovietų partizanais, tačiau vokiečiai nesiėmė jokių keršto akcijų prieš vietos gyventojus. Antai 1944 m. gegužės 21 d. plente netoli Kalesninkų AK pastoję lenkų

⁸¹ AK Šiaurės operacijos grupės vado Witoldo (J. Kulikovskio) 1943-11-04 laiškas Eišiškių apskrities lietuvių policijos vadui, *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 273, l. 44.

⁸² AK Vilniaus apygardos vadovybės 1944 m. gegužės 20 d. „Atsisaukimas į lietuvius“, *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 273, l. 19.

dviem sunkvežimiuose vykusiams 29 lietuvių policininkams ir 19 vokiečių. 38 lietuviai ir vokiečiai buvo nukauti ir sužeisti. Po šio įvykio AK 6-osios brigados vadas F. Koprovskis (Konaras) kalbėjosi su Eišiškių apskrities vokiečių *ortskomendantu* (vietos komendantu), kuris pareiškė, kad šioje akcijoje žuvę vokiečių policininkai yra menka netektis, atsižvelgiant į lenkų partizanų vaidmenį kovojant su raudonaisiais partizanais. Teigė, kad jis suprantą, jog lenkai siekė užpulti tik lietuvių policininkus. AK brigados vadas padarė išvadą, kad vokiečiai bijo ir „žūtbut nori su mumis susitarti, kad jų neliestume“⁸³.

Sovietiniuose šaltiniuose pabrėžiama, kad lenkų AK ypač aktyvią veiklą išplėtojo 1944 m. pavasarį, kai iš esmės veikė legaliai, kovojo su sovietų partizanais, žudė sovietinius aktyvistus, telkė jėgas užimti Vilnių⁸⁴.

Sunku pasakyti, koku mastu buvo paplitęs įsitikinimas, kad pasala prie Pirčiupių – lenkų partizanų darbas. Pažymėtina, kad kai kurie lenkų istorikai mini Pirčiupių tragediją, tačiau ją nesigilina. Antai, Pavelo Rokickio, monografijos apie Glitiškių ir Dubingių žudynes autorius nuomone, lietuvių 258-ojo savisaugos bataliono kuopos vado leitenanto Petro Polekauskio 1944 m. birželio 20 d. sprendimui sušaudyti Glitiškių dvaro gyventojus lenkus (sušaudyti 26 žmonės) įtakos turėjo Pirčiupių kaimo sudeginimas⁸⁵. Nelabai aišku, ką autorius turi galvoje: ar tai, kad žudynės Glitiškėse paskatino lietuvius pakartoti kraštutinį kovos su „banditais“ partizanais veiksmą, ar tai, kad lietuviai keršijo lenkams už Pirčiupius.

Kalbant apie lenkiškąją veiksnį Pirčiupių įvykiuose reikia pažymėti, kad kai kurie vokiečių baudėjai buvo įsitikinę, kad Pirčiupiai – lenkiškas kaimas. Savotiškai įdomūs SS ir policijos 16-ojo pulko raštininko Kurto Glaserio savanoriški parodymai, kuriuose jis tvirtino, kad nužudyti aiškiai nekalti žmonės, beginkliai valstiečiai ir jų šeimos, kurie, be to, buvo lenkai⁸⁶. Taigi lenkiškumas traktuojamas kaip sunkinanti nusikaltimo aplinkybė. Kai kurie vokiečiai baudėjai mokėjo lenkų kalbą ir ją bendravo su savo aukomis.

Kai kurie su Pirčiupių tragedija susiję klausimai sovietinių partizanų archyvinuose šaltiniuose

Pirčiupiečių ir sovietų partizanų santykiai

Iš esmės – tai kaimo sunaikinimo priežasčių ir vokiečių baudžiamosios akcijos motyvų sudėtingas, diskusinis klausimas. Archyvinuose šaltiniuose ir buvusių partizanų vie-

⁸³ Žr.: A. Bubnys, *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: Lenkų pogrindis 1939–1945 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 209–210; *Armija Krajova Lietuvoje: antroji dalis*, Vilnius-Kaunas: „Vilnijos draugija“, 1999, p. 210–211.

⁸⁴ 1944 m. informacija apie baltųjų lenkų ir lietuvių nacionalistų organizacijų veiklą išvaduotuose Lietuvos SSR rajonuose, *LYA*, f. 1771, ap. 7, b. 91, l. 58–59.

⁸⁵ P. Rokicki, *Gliniczki i Dubinki: Zbrodnie Wojenne na Wilenszczyznie w polowie 1944 roku i ich konsekwencje we wspolczesnych relacjach polsko-litewskich*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, Instytut Studiów Politycznych PAN, 2015, p. 175–176.

⁸⁶ *Pirčiupių tragedijos kaltininkai*, p. 46.

šuose pasisakymuose yra nemažai Pirčiupiams palankių atsiliepimų. Sovietų partizanas S. Juozapavičius, kalbėdamas 1957 m. birželio 15 d. iškilmingame mitingo atidaryme Pirčiupiuose, paminėjo 13-os kaimo gyventojų, „didvyriškai“ kovojusių sovietų partizanų eilėse, pavardes, teigė, kad kaimo gyventojai visomis jėgomis jiems padėjo⁸⁷.

Trakų brigados vado T. Mončiunsko duomenimis, Pirčiupių kaimo 16 gyventojų aktyviai veikė partizanų būriuose. Rašydamas apie veiklos sąlygas Rūdninkų girioje, jis minėjo „didelį“ Pirčiupių kaimą, kurio gyventojais sovietų partizanai galėjo pasitikėti. Jo žodžiais, tiek, kiek partizanams padėjo pirčiupiečiai, antro tokio kaimo apskrityje tikrai nebuvo⁸⁸.

G. Zimanas taip pat tvirtino, kad tarp sovietų partizanų buvo daug Pirčiupių kaimo gyventojų. Ryšius su kaimo gyventojais palaikė Albertas Barauskas (slap. Greitas), Juozas Olekas (slap. Naktis), Stasys Maziliauskas (slap. Kriauklys). G. Zimanas pabrėžė, kad santykiuose su Pirčiupių kaimo gyventojais didesnių nesėkmių nebuvo⁸⁹. *[Vis dėlto buvo sušaudytas kaimo gyventojas Vincas Jalmokas, įtartas išdavystė, – R. Z.]*⁹⁰. Užverbuota pirčiupietė Marytė Uždavinytė dirbo Eišiškių apskrities savivaldybėje, teikė sovietiniams partizanams įvairias žvalgybos žinias, laikraščius, medikamentus. Siekdamas demoralizuoti „buržuazinių nacionalistų“ pagrindį, G. Zimanas per ją mėgino užmegzti ryšius su S. Ulbinu ir kitais lietuviškosios administracijos Eišiškių apskrities pareigūnais, per juos – ir su lietuvių antinacinio pagrindžio centro atstovais Vilniuje ir Kaune⁹¹. Tokių atsiliepimų galima pateikti ir daugiau.

Sovietų partizanų vadų pateikti skaičiai neatrodo „išpūsti“. Sovietų partizanų būrių sąrašai, archyvinės asmens bylos rodo, kad pirčiupiečių būta įvairiuose būriuose⁹². Minėtos V. Brazaitytės tėvas Vincas Brazaitis nuo 1942 m. buvo sovietų partizanų ryšininkas, 1943 m. kartu su sūnumi Vytautu išėjo į būrį Nr. 14, buvo sužeistas. Išėjęs iš miško tapo sovietiniu aktyvistu, nužudytas lenkų (?) partizanų⁹³. Partizanavo pirčiupiečiai Stasys ir

⁸⁷ „Tarybų Lietuvos darbo žmonės pagerbė Pirčiupio kankinius: buvusio Didžiojo Tėvynės karo partizano drg. S. Juozapavičiaus kalba mitinge, skirtame Pirčiupio kankiniams pagerbti“, *Komjaunimo tiesa*, 1957-06-18.

⁸⁸ T. Mončiunskas, „Rūdninkų girios partizanai“, *Partizaninis judėjimas Trakų apskrityje 1942–1944 m.*, atsiminimai, (rankraštis), 1956 m., *LYA*, f. 3377, ap. 36, b. 168, l. 93; T. Mončiunskas, *Rūdninkų girios partizanai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 322–323.

⁸⁹ G. Zimano 1958-03-16 paaiškinimas Pabaltijo karo apygardos Karo prokurorui V. Uždavinio baudžiamojoje byloje, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42953/3, l. 87.

⁹⁰ V. Brazaitytės 1958-03-20 parodymai, *ibid.*, b. 42953/3, l. 65.

⁹¹ R. Zizas, „Antinacinė rezistencija: Lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943–1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose“, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*: straipsnių rinkinys, sudarė A. Anušauskas ir Č. Laurinavičius, Vilnius, LII, 2007, p. 597, 606.

⁹² Žr.: A. Mickevičiaus būrio partizanų asmens bylos, *LYA*, f. 8, ap. 1, b. 94, 95, 96, 99; *ibid.*, ap. 2, b. 19, 24, 25, 31.

⁹³ V. Brazaičio 1958-05-27 charakteristika, parašyta būrio Nr. 14 vado pavaduotojo M. Pročiuchanovo, *LYA*, f. 14 ap. 2, b. 1, l. 1. Šio būrio sąrašuose įrašyti pirčiupiečiai Jonas ir Stanislovas Kavaliauskai, Juozas Saulėnas, Teklė Kavaliauskaitė-Matkevičienė, Karolina Saulėnienė, Dominika Urbelionytė, *LYA*, f. 14 ap. 1, b. 3, 45, 47; *ibid.*, ap. 3, b. 7, 8, 25 ir kt.

Kazys Babilčiai, jų tėvai Antanas ir Jadvyga Babilčiai buvo ryšininkai⁹⁴, ryšininkas buvo ir Juozas Uždavinys⁹⁵, Jonas Saulėnas priklausė būriui „Už tėvynę“⁹⁶ ir kt.

Sovietų partizanų būrių sąrašuose iš viso galima priskaičiuoti apie 20 Pirčiupių kaimo gyventojų – partizanų. Tai palyginti didelis skaičius. Ypač atsižvelgiant, kad Pirčiupiai buvo lietuviškas kaimas, o kitų Pietryčių Lietuvos kaimų sovietinio ginkluoto pogrindžio veikloje jie dalyvavo tik pavieniai asmenys arba tokių iš viso nebuvo.

Skirtingai negu kaimyniniai Dargužiai ir daugelis kitų Pietryčių Lietuvos kaimų, Pirčiupiai gyventojai nebandė ginkluotis ir kovoti su sovietų partizanais⁹⁷. Apsiginklavę kaimai stengėsi tų partizanų neįsileisti, dažnai kildavo įvairūs ginkluoti konfliktai. Sovietų partizanai Dargužių kaimą grasino sudeginti, 1943 m. rudenį jie šį kaimą užpuolė ir nuginklavo. O Pirčiupiuose, pastebi S. Sinkevičius, partizanai lankydavosi beveik kiekvieną naktį⁹⁸ ir jokių problemų nekildavo. Apie tai liudijo ir G. Zimanas.

Vokiečių ir lietuvių policijos (savisaugos) batalionų šaltiniuose duomenų apie pirčiupiečius-partizanus ar jų rėmėjus nėra daug. Tai galima įvairiai traktuoti; (viena iš galimų versijų gali būti ta, kad vokiečių ir lietuvių policijos struktūros kaime nesugebėjo turėti ir neturėjo savo agentūros). Antai, 253-iojo lietuvių policijos bataliono fonde saugojamoje medžiagoje apie „banditus“ ir jų rėmėjus pastarieji išvardinti pagal kaimus. Paminėti Pirčiupių gyventojai Markevičius, Antanas ir Juozas Uždaviniai, Brazaitis ir jo sūnus bei kiti (iš viso 6 asmenys). Pavardės labai netikslios, iškraipytos⁹⁹.

Apie Pirčiupius kaip partizaninį kaimą 1949 m. liudijo Liucija Biekšaitė, (g. 1927 m. Šarkiškių kaime). Tada P. Štaro (būsimo sovietinės istoriografijos žymiausio sovietinių partizaninio judėjimo istorijos tyrinėtojo) užrašytuose atsiminimuose ji tvirtino, kad prie Pirčiupių 1944 m. birželio 3 d. vokiečiams kelią pastoję tarybiniai partizanai. Įvykusiose kautynėse beveik visi vokiečiai buvo iššaudyti, nemažai žuvo ir partizanų, tarp jų ir pirčiupiečių. Kai vokiečiai atvyko ir apsupo kaimą, jie aptiko Pirčiupių kaimo partizanų lavonų. Vokiečiai per egzekuciją sudegino 130 žmonių¹⁰⁰. Taigi atsiminimuose daug įvairių netikslumų, tačiau įdomu konstatuoti ne juos, o tai, kad autorė vertina Pirčiupius kaip sovietų partizanų kaimą.

Atgimimo metais užfiksuota liudijimų, esą visi aplinkiniai kaimai kalbėjo, kad Pirčiupiai banditų kaimas, o po tragedijos ne vienas sakė, kad kaimas pats save pradžė, nes pir-

⁹⁴ Sovietinių partizanų asmens byla, *LVA*, f. 51, ap. 3, b. 4, l. 6.

⁹⁵ Sovietinių partizanų asmens byla, *LVA*, f. 51, ap. 2, b. 46, l. 3, 7.

⁹⁶ Būrio partizanų sąrašas, *LVA*, f. 47, ap. 1, b. 1a.

⁹⁷ R. Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.* ..., p. 448–449.

⁹⁸ S. Sinkevičius, *Pirčiupiai*, p. 65.

⁹⁹ Policijos 1944 m. birželio 7 d. informacija apie banditus, juos remiančius asmenis, *LCVA*, f. R-666, ap. 1, b. 5, l. 178.

¹⁰⁰ Liucijos Biekšaitės (g. 1927 m.) Šarkiškių (1943 m.) ir Pirčiupių (1944 m.) kaimų sudeginimas: atsiminimai, 1949 m. užrašė P. Štaras, *LVA*, f. 3377, ap. 68, b. 103, l. 2–3.

čiupiečiai skundė vieni kitus¹⁰¹, t. y., kaimas nebuvo vieningas. Kita vertus, yra liudijimų, kad „rimtesnių“ sovietų partizanų ar jų rėmėjų Pirčiupiuose nebuvo, sovietų partizanai tarp pirčiupiečių gero vardo neturėjo¹⁰².

Kokios aplinkybės lėmė, kad pirčiupiečiai rėmė sovietų partizanus, buvo palankiai nusistatę jų atžvilgiu? Pirčiupiuose vokiečių okupacijos metais gyveno buvusių sovietinių darbuotojų, dirbusių įvairiose valdžios įstaigose Vilniuje, valsčiaus centre Valkininkuose ir kitur, sovietinės santvarkos šalininkų, jos ideologijos propaguotojų. Galima spręsti apie komunistinių elementų įtaką daliai kaimo žmonių, jų psichologijai (pasaulėžiūrai), žmogiškojo faktoriaus subjektyvų vaidmenį. Bene žymiausias iš jų buvo Viačeslavas Gerulovskis (1888–1944, slap. Batia; jo pavardės rašyba įvairuoja). Dar būdamas gimnazistas Vilniuje dalyvavo 1905–1906 m. Rusijos revoliucijos įvykiuose, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis. 1920 m. jis apsigyveno Pirčiupiuose (taigi jį galima laikyti pirčiupiečiu), čia dirbo įvairius darbus. 1939 m. rudenį buvo Valkininkų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas, vėliau – milicininkas¹⁰³. Kai kuriuose šaltiniuose pažymima, kad V. Gerulovskis visiems darė didelę įtaką. Karo pradžioje pasitraukė į SSRS, su NKVD grupe „Pionieriai“ atsiūstas partizaninei kovai. Sovietų partizanų vadai Rūdninkų girioje rekomendavo jį A. Sniečkui paskirti įvairioms atsakingoms pareigoms, tačiau šis nepritarė šioms rekomendacijoms, (nes buvo atsargus NKVD grupių žmonių atžvilgiu, laikėsi nuomonės, kad jų veikloje trūko konspiracijos ir pan.)¹⁰⁴. Stoti į sovietų partizanus agitavo Antanas Gibneris bei kiti kaime ir jo apylinkėse veikę sovietinio pagrindžio veikėjai.

Sovietų partizanų šaltiniuose minima nemažai įvairių veiklos faktų, įvykdytų Pirčiupiuose, „prie Pirčiupių“ ar kaimo apylinkėse. Matyt, tai lėmė ne tik kaimo geografinė padėtis, bet ir kaimo gyventojų palankumas bei parama sovietų partizanams. Sovietinių šaltinių duomenimis, vien tik būrys „Mirtis okupantams“, sudarytas iš Kauno geto žydų ir sovietinių karo belaisvių, surengė pasalas vokiečiams prie Pirčiupių kaimo 1944 m. vasario 15 d., buvo nukauti 9 vokiečių kareiviai, daug jų sužeista; 1944 m. kovo 15 d. bei 21 d. buvo nukauti 3 vokiečiai, 1 sužeistas, paimti trofėjai; 1944 m. balandžio 15 d., kai vokiečiai neteko 9 kareivių, daug jų sužeista, trofėjų surinkti nepavyko¹⁰⁵.

Istoriko A. Tumavičiaus duomenimis, iki 1944 m. birželio 3 d. Pirčiupių kaimo apylinkėse sovietų partizanai įvykdė 12 išpuolių, kurių metu žuvo ar buvo sužeista keliasdešimt

¹⁰¹ A. Zinkevičiūtė, „Pirčiupių istorija...“, *Lietuvos rytas*, 1994-06-03.

¹⁰² Varėnos viešosios bibliotekos Pirčiupių filialo vedėjos, kraštotyrininkės O. Dičkancienės liudijimas, Z. Vitkus, *De-gintas, bet nesudegęs*, p. 47.

¹⁰³ A. Tumavičius, „Sovietų partizanai Rūdninkų girioje 1941–1944m.“, *Pirčiupių tragedija*, Vilnius, 2024, p. 123.

¹⁰⁴ R. Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2014, p. 109.

¹⁰⁵ Būrio „Mirtis okupantams“ partizano F. Gorjačėvo asmens byla, (apdovanojimo lapas), *LYA*, f. 32, ap. 1, b. 43, l. 3; *ibid.*, ap. 1, b. 124, l. 1; būrio „Mirtis okupantams“ ataskaita apie kovinę veiklą 1944 m. balandžio mėnesį, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 68; *LYA*, f. 1, ap. 1, b. 412, l.?

vokiečių kareivių ir karininkų¹⁰⁶. Taigi sovietų partizanų antivokiškos akcijos Pirčiupių kaimo apylinkėse vykdytos dažnai ir reguliariai. 1944 m. birželio 3 d. rytą įvykdyta pasala buvo sovietų partizanams tik eilinė diversija. Neeilinis buvo vokiečių atsakas – žiaurus, negailestingas kerštas.

Vokiečių žinias apie kaimo gyventojų ryšius su sovietų partizanais liudija faktas, kad Walteris Titelis Pirčiupių baudžiamosios akcijos dieną parašė grasinamo pobūdžio raštelį-atsišaukimą sovietų partizanams. Jame skelbta, kad taip bus susidorota su visais vietiniais gyventojais, užpuldinėjančiais vokiečių karius. Atsišaukimą pirčiupiečiai (Andrius Urbelionis ir Stasys Jalmokas) turėjo pristatyti sovietiniams partizanams, tačiau jie to nepadarė, atsišaukimą sudegino¹⁰⁷.

Taigi Pirčiupiai, matyt, neatsitiktinai tapo keršto objektu dėl sovietų partizanų diversijų Pirčiupių apylinkėse. Jų gausa subrandino kerštą kaimui, keršto akcija nebuvo atsitiktinė ar akla. Prie 1944 m. birželio 3 d. tragedijos vedė daugelis sovietų partizanų įvykdytų veiksmų.

Vis dėlto manytina, kad Pirčiupių egzekucija įvykdyta nustačius kaimo žmonių „kalnę“ dėl palankumo ir paramos sovietų partizanams. Vokiečiai turėjo pakankamai argumentų laikyti Pirčiupius sovietų partizanus remiančiu, „partizaniniu“ kaimu.

Kas buvo tikrieji 1944 m. birželio 3 d. pasalos prie Pirčiupių vykdytojai?

Sovietų partizanų būrių ataskaitose, kituose jų veiklos šaltiniuose, saugojamuose *LYA*, nerasime paminėta, kas ją įvykdė.

Išpuolį įvykdė Raudonosios armijos Generalinio štabo vyriausiosios žvalgybos valdybos būrio Nr. 14 diversantai. Šis faktas užfiksuotas Rūdninkų girioje veikusių LPJŠ (A. Sniečkaus) būrių ypatingojo skyriaus viršininko Juozo Žemaitaičio (slap. Stankevičius, Varpas) 1950 m. užrašytuose atsiminimuose. Jis tvirtino:

1944 m. birželio 3 d. naktį partizanai iš „Groznyj“ būrio suorganizavo pasalas per kokius du kilometrus nuo Pirčiupio kaimo. Vokiečiai važiavo dviem mašinomis ir tankete prieky. Partizanai praleido tanketę pro pirmą ir antrą pasalą, o paskutinioji [ją] turėjo sunaikinti. Bet pirmoji pasala iš prieštankinių šautuvų numušė tanketę, paskiau ir tas dvi mašinas. Dvidešimt gestapininkų išsoko iš mašinų. Mašinas partizanai sudegino. Visus gestapininkus parsivedė į savo būrį. Vokiečiai atsikeršydami antrą dieną atvažiavo iš Vilniaus į Pirčiupio kaimą ir pradėjo siausti. Žiauriai nukankino niekuo nekaltus žmones, nes jie nieko apie mūsų žygius nežinojo. Vokiečiai įtarė, kad to kaimo gyventojai partizanus užvedė.¹⁰⁸

Dar 1947 m., liudydamas vokiečių Pirčiupių kaimo baudėjų baudžiamojoje byloje, šį fatą paminėjo pirčiupietis, buvęs sovietinis partizanas Alfredas Kavaliauskas, 1958 m. V. Už-

¹⁰⁶ A. Tumavičius, „Sovietų partizanai Rūdninkų girioje 1941–1944 m.“, *Pirčiupių tragedija*, Vilnius, 2024, p. 125.

¹⁰⁷ S. Sinkevičius, *Pirčiupiai...*, Vilnius, 1974, p. 78.

¹⁰⁸ J. Žemaitaitis, Pietų Lietuvos partizanų veikla 1943–1944 m., 1950 m., užrašė J. Būtėnas, *LYA*, f. 3377, ap. 68, b. 1297, l. 22–23.

davinio baudžiamojo byloje – buvęs būrio Nr.14 žvalgybos skyriaus viršininkas Piotras Semionovas¹⁰⁹. Taigi sovietiniuose archyvuose šaltiniuose jau pokario metais atsirado duomenų apie 1944 m. birželio 3 d. pasalos prie Pirčiupių vykdytojus.

Apie Rūdninkų girioje veikusias įvairių SSRS centrinių žinybų – NKVD, Raudonosios armijos Generalinio štabo, jo žvalgybų valdybų, Frontų štabų žvalgybų partizaninio tipo struktūras ir jų veiklą sovietinėje Lietuvos istoriografijoje žinoma nedaug.

Sovietinių diversantų ir žvalgybininkų būrio Nr. 14 (jis bazavosi netoli Pirčiupių kaimo (kartais vadintas „specialiuoju divizionu“, „rusų būriu“, jame kovojo keletas pirčiupiečių) veikla neaiški, kiek mįslinga. G. Zimanas su šiuo būriu palaikė santykius, bendradarbiavo. Vienas iš būrio vadų, M. Pročiuchanovas, po karo gyveno Lietuvoje, dirbo Lietuvos TSR vidaus reikalų ministro pavaduotoju. Būrio Nr. 14 byla yra saugoma *LYA* LKP dokumentų skyriuje, sovietinių partizanų fonde. Tačiau joje apie 1944 m. birželio 3 d. pasalą nėra duomenų. G. Zimanas, rašydamas apie ryšius su šiuo būriu, išskyrė etapus: kai būriui vadovavo kapitonas Anastazas Aleksiukas, padėtis būryje ir ryšiai su juo buvo normalūs. Būrio partizanai dalyvavo G. Zimano 1944 m. sausio 29 d. suorganizuotoje operacijoje užpuolant ir susidorojant su apsiginklavusiu Kaniūkų kaimu (Eišiškių aps. Jašiūnų vlsč.). Tačiau santykiai pasikeitė nuo 1944 m. balandžio mėnesio, kai vadovauti būriui iš Maskvos atsiųstas majoras *Groznyj*, (tikroji pavardė – Jevgrafas Pavlenka). Po karo būrio vadovybė aiškinosi tarpusavio santykius, buvę būrio štabo ir žvalgybos viršininkai dėl *Groznyj* demaskavimo kreipėsi net į patį Staliną ir VKP(b) CK kontrolės komisiją. Jį vadino moraliai degradavusiu, tačiau turėjusiu užtarėjų generaliniame štabe asmeniu. (Matyt, dėl to *LYA* saugomoje būrio byloje jo pavardė minima labai retai, pagrindiniame būrio partizanų sąrašė jo pavardė įrašyta paskutinė). VKP(b) CK pareikšti nuomonę dėl J. Pavlenkos veiklos kreipėsi ir į A. Sniečkų. Matyt, su J. Pavlenkos byla susijęs G. Zimano 1946 m. raštas Lietuvos KP (b) CK sekretoriui A. Isačenkai. G. Zimanas apie majorą *Groznyj* taip pat atsiliepė neigiamai. Kadangi būrys priklausė Raudonosios armijos Generalinio štabo vyriausiajai žvalgybos valdybai, G. Zimanas neturėjo galimybių įsikišti į būrio veiklą, nors esą ketino¹¹⁰.

1944 m. birželio 3 d. pasaloje prie Pirčiupių žuvusių ir papuolusių į nelaisvę vokiečių nuostolių klausimas

K. Rukšėno sudarytame 1975 m. išleistame dokumentų rinkinyje „Pirčiupių tragedijos kaltininkai“ paskelbti vokiečių policinių struktūrų duomenys apie tada patirtus nuostolius. Pirminis dingusių vokiečių skaičius nurodytas 5, vėliau nurodyta, kad 6 nukauti, o 8 dingo

¹⁰⁹ Alfredo Kavaliausko 1947-04-17 parodymai, *LYA*, f. 3377, ap. 55, b. 97, l. 90; *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33899/3, l. 155–156; Piotro Semionovo 1958-03-26 parodymai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42953/3, l. 86.

¹¹⁰ Būrys Nr. 14, *LYA*, f. 14, ap.1, b. 1, l. vokas 22, l. 22–6; Zeleniuko ir Kudrino 1946 m. raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 1131, l. 113–115; G. Zimano 1946-06-29 raštas Lietuvos KP(b) sekretoriui A. Isačenkai, *ibid.*, f. 14, ap. 1, b. 1, l. 8–9.

be žinios¹¹¹. Atrodytų, kad šie duomenys turėtų būti tikslūs. Tačiau neaišku, ar jie galutiniai. Vokiečių šaltiniai, be abejonės, tikslesni ir patikimesni negu sovietiniai, vis dėlto šių jų savybių sureikšminti nereikėtų. Vokiečiai mėgino menkinti savo represijas, baudžiamąsias akcijas, o jų aukas vaizduoti kaip ginkluotos kovos (susidūrimų) rezultatus ir pan.

Vokiečių patirtus nuostolius 1944 m. birželio 3 d. pasaloje prie Pirčiupių negalima vadinti menkais ar nereikšmingais, nepakankamais keršto akcijai vykdyti. Tačiau archyvinuose šaltiniuose yra duomenų ir liudijimų, kad vokiečių nuostoliai joje galėjo būti dar didesni. Tokią mintį perša ir baudėjų įtūžis, negailestingumas aukų atžvilgiu¹¹².

Kalbant apie pasalą vokiečiams prie Pirčiupių galima paminėti ne vieną mitą. Minėtas visuomenininkas (?) Edvardas Čiuldė 2024 m. internete paskelbtame straipsnyje rašo, kad sovietiniais laikais jam atsitiktinai teko sutikti žmogų, kuris gyrėsi labai artimai pažinęs Zimano šeimą ir išdėstė „tiesą“ apie Pirčiupių sudeginimą. Esą G. Zimanas su kampanija Pirčiupių tragedijos jubiliejaus proga prisimindavo puikiai įvykdytą operaciją, kai kaimo prieigoje, vedami nežmogiškų, piktų intencijų, specialiai pametėjo nužudytų vokiečių kareivių kūnus, taip užtraukdami baisią negandą kažko jiems neįtikusiam kaimui¹¹³.

Vokiečių baudėjų keršto Pirčiupiuose išskirtinio žiaurumo klausimas yra nepakankamai ištirtas, neaiškus, neapmąstytas. Į jį padėtų atsakyti ne tik duomenys apie žuvusių vokiečių skaičių, tačiau ir žuvusiųjų būrio sudėtis, kokios asmenybės jie buvo, koks jų karinis, pareigybinių statusas, ikikariniai nuopelnai. Antai Baltarusijos istoriografijoje nurodoma apie panašią į Pirčiupių egzekuciją, Chatynės kaimo sudeginimą 1943 m. kovo

¹¹¹ Ostlando ir Rusijos šiaurės aukštesniojo SS ir policijos vado Kovos prieš banditus Lietuvoje štabo, I c skyriaus 1944-06-06 ir 07 d. raportai Nr. 1920: VI. 3 d. „1, 5 km į pietus nuo Pirčiupių policijos konvojų užpuolė 40–50 banditų“, *Pirčiupių tragedijos kaltininkai*, p. 31, 33.

¹¹² Visų pirma, apie tai byloja jau cituoti J. Žemaitaičio atsiminimai, nors jie kelia tam tikrų abejonų, yra netikslumų. Jis nekalba apie vokiečių žūtį, (esą, visus 20 gestapininkų sovietiniai partizanai neva parsivedė į būrį, jų likimo neaiškina). Pirčiupiečio Alfredo Kavaliausko 1947-04-17 parodymais, tada buvo užmušti 18 vokiečių, 6 paimti į nelaisvę. Minėtos NKGB 1944 m. pradėtos tirti Pirčiupių bylos duomenimis, 20 vokiečių kareivių ir karininkų buvo nukauti, 5 paimti į nelaisvę; būrio Nr. 14 žvalgybos viršininkas Piotras Semionovas 1958 m., liudydamas V. Uždavinio baudžiamojame byloje tvirtino, kad tą rytą automašinoje vyko 18 ar 21 karininkas, iš jų 5 karininkai buvo paimti į nelaisvę, kiti buvo nukauti; Vytautas Saulėnas *Vorutoje* tvirtino, kad rusų būrio Nr. 14 1944 m. birželio 3 d. surengtoje pasaloje 18 vokiečių žuvo, 6 paimti į nelaisvę gyvi, tarp jų buvo 1 karininkas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 33899/3, l. 155–156; S. Sinkevičius, *Pirčiupiai*, p. 87; *LYA*, K-41, ap. 1, b. 155, l. 2.; P. Semionovo (g. 1908 m.) 1958-03-26 parodymai, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 42953/3, l. 86; V. Saulėnas, „Pirčiupių kaimo praeitis“, www.voruta.lt/pirciupiu-kaimo-praeitis/. Lenkijos lietuvių visuomeninės kultūros draugijos laikraštyje „Aušra“ 1966 m. Nr. 10 paskelbtame interviu su buvusiu sovietiniu partizanu, lenku Vitoldu Sinkevičiumi pastarasis tvirtino, kad 1944 m. birželio 3 d. rytą į sovietinių partizanų pasalą pateko automašina, kurioje buvo 20 vokiečių žandarmerijos karininkų. Įsiutę vokiečiai kaimą sudegino. V. Sinkevičiaus tvirtinimu, apie tai buvo rašoma Rūdninkų girioje sovietinių partizanų lenkų kalba leistame laikraštyje „*Za Wolność*“ 1944 m. birželio 15 d. numeryje, cituojama iš: A. Beržinis, „Kas kaltas dėl Pirčiupio žudynių“, *Karys*, 1967, Nr. 3, p. 81–82. Didėsnis nei paskelbta sovietinėje istoriografijoje žuvusių vokiečių pasaloje prie Pirčiupių kaimo skaičius nurodomas ir SS ir 16-ojo policijos pulko narių baudžiamosiose bylose. Antai Richardas Debelšteinas savo parodymuose teigė, kad partizanai nukovė 13 SS ir policijos pulko karių, žr.: S. Sinkevičius, *Pirčiupiai*, Vilnius, 1974, p. 87.

¹¹³ Edvardas Čiuldė, „Ar tai jau turėtų būti traktuotina kaip Pirčiupiai II?“, www.pozicija.org/edvardas-čiuldė...

22 d. Minsko regione, Lahoisko miesto apylinkėse (sudegintos 26 sodybos, nužudyti 149 žmonės, tarp jų 70–75 iki 16 m. amžiaus vaikai). Šio kaimo sunaikinimą išprovokavo policijoje tarnavusio kapitono, 1936 m. Berlyno olimpinių žaidynių čempiono, rutulio stūmiko Hanso Wolkės žūtis sovietinių partizanų surengtoje pasaloje. Baudžiamąją akciją Chatynėje įvykdė ukrainiečių pagalbinės policijos (*Schuma*) 118-asis batalionas, Hansą Wolkę nužudė sovietų partizanai. Ukrainiečių batalionai buvo lietuviškųjų savisaugos (policijos) batalionų atitikmuo. Sovietmečiu Ukrainos ir Baltarusijos kompartijų veikėjų susitarimu faktą, kad kaimą sudegino ukrainiečių batalionas stengtasi nutylėti, neafišuoti, negadinti dviejų „broliškų tarybinių respublikų“ nacionalinių santykių.

Sovietų partizanų padėtis Rūdninkų girioje: kodėl jie nemėgino sutrukdyti Pirčiupių egzekucijos, buvo neveiklūs, pasyvūs, abejingi juos rėmusio kaimo žmones ištikusio mirtino pavojaus akivaizdoje ir pan.

Visų pirma, reikia konstatuoti, kad sovietinių partizanų stiprumas (net ir Rūdninkų girioje) yra sovietinės istoriografijos sukurtas mitas. Nors jie gaudavo pagalbą iš sovietinio užnugario ginklais ir šaudmenimis, jų padėtis Rūdninkų girioje iki pat vokiečių okupacijos pabaigos buvo sunki.

Sovietinių partizanų vadovybei buvo žinomi vokiečių planai „išvalyti“ Rūdninkų girią nuo sovietų partizanų¹¹⁴.

Kita sovietinių partizanų sunkios padėties priežastis – lenkų Armijos Krajovos veikla pietryčių Lietuvoje neišskiriant ir Rūdninkų girios. Antai vieno iš pagrindinių sovietinio partizanų būrio „Už tėvynę“ 1944 m. gegužės 25 d. suvestinėje buvo rašoma apie bazėje prasidėjusį badą. Numatyta surengti didelę kelių dienų trukmės maisto paruošų operaciją. Tačiau pasiekus numatytą apiplėšti kaimą pasirodė, kad jį jau apiplėšė „baltieji lenkai“, todėl operacija davė menkus rezultatus. Kitą naktį planuota užpulti „dvarą“, tačiau patirta, kad jį patikimai saugo lenkų partizanai. Paruošų operaciją teko nutraukti¹¹⁵.

Žinomas tik vienas atvejis, kai sovietiniai partizanai pamėgino sutrukdyti vokiečiams vykdyti panašią į Pirčiupių baudžiamąją akciją. Tai įvyko 1944 m. balandžio 17 d. netolimame nuo Pirčiupių Inklėriškių kaime. Šio kaimo (buvusio dabartinės Trakų rajono savivaldybės Rūdiškių seniūnijoje, 8 km į pietryčius nuo Rūdiškių) apylinkėse prie Aunupkos upelio buvo įsikūrusi kelių sovietų partizanų būrių (vadinamosios Trakų brigados) bazė. Gyvybiškai

¹¹⁴ Sovietinio partizanų būrio „Už Tarybų Lietuvą Nr. 1“ fonde yra vokiečių saugumo policijos Vilniaus skyriaus IV Nr. 1 vadovo 1944-04-20 telefonograma Lietuvos saugumo policijos ir saugumo tarybos vadui. Joje planuojama maždaug nuo 1944-04-23 pulti Rūdninkų girią. Operacijoje turėjo dalyvauti lietuviškųjų „ypatingųjų dalinių“ (taip vokiečiai vadino Lietuvos vietinę rinktinę) 3 batalionai, turėjo būti panaudota artilerija ir aviacija. Puolant Rūdninkų girią ketinta kaip palydovą panaudoti suimtą „banditą“ (sovietinį partizaną), žydą Chaimą Leizerovičių Eliną, žr.: Ch. Elino asmens bylą, LVA, f. 26, ap. 1, b. 9, l. 2a, 6a.

¹¹⁵ LVA, f. 11, ap. 1, b. 1, l. 4.

svarbų objektą teko ginti, kitos išeities nebuvo. Vokiečių policijos šaltinių duomenimis, tada net 500 banditų perėjo į (kontr)puolinimą prieš 80 vyrų vokiečių baudėjų (*jagdkomandos*) būrį ir buvo sulaikyti tik gerai organizuota artilerijos ugnimi¹¹⁶. Pastaba: vokiečių policijos duomenys apie dalyvavusių mūšyje sovietinių partizanų skaitlingumą atrodytų perdėti.

Dėl „G. Zimano partizanų“ termino, jo asmeninio vaidmens ir kaltės Pirčiupių tragedijoje
Lietuvių išeivijoje, taip pat Atgimimo metais autoriai, rašydami apie Pirčiupius, dažnai minėjo G. Zimaną.

Apie terminą „G. Zimano partizanai“ kalbant plačiąja prasme kaip apie sovietų partizanus, šios sąvokos sinonimą, šis teiginys, be abejo, nėra neteisingas. Partine (kompartijos) linija Rūdninkų girioje jis buvo vyriausiasis pareigūnas – LKP(b) CK operatyvinės grupės vienas iš vadovų (vėliau Lietuvos KP(b) Pietų srities pagrindinio komiteto sekretorius). Dėl G. Zimano konkrečios asmeninės kaltės Pirčiupių tragedijos įvykiuose, tai vardan objektyvumo reikia pastebėti, kad NKVD-NKGB, Raudonosios armijos generalinio štabo valdybų grupės nepaisė partinių linijų, jos Maskvoje nebuvo pavaldžios G. Zimanui ir A. Sniečkui. Kita vertus, kai Pirčiupiai deginti, G. Zimano nebuvo Rūdninkų girioje. 1944 m. balandžio 27 d. jis su didele sovietinių partizanų grupe, kurioje buvo ir baltarusių bei centrinėms Maskvos žinyboms pavaldžių atstovų, išvyko gilyn į Pietų Lietuvos teritoriją – Alytaus apskritį. Vėliau ši grupė turėjo pasiekti Seinų (Lazdijų) apskritį, Kapčiamiesčio apylinkes, įsikurti Augustavo miškų pakraštyje¹¹⁷. Artėjant frontui sovietiniai partizanai iš Rūdninkų girios skubėjo skverbtis gilyn į Lietuvą ir čia stiprinti savo įtaką. Kai kurie sovietinių partizanų būriai iš Rūdninkų girios buvo išsiųsti į Kazlų Rūdos miškus ir pan.

Deginant Pirčiupius bent kai kurie sovietinių partizanų būriai buvo netoli kaimo¹¹⁸. Apie tai liudija ir buvęs Trakų brigados vadas T. Mončiunskas¹¹⁹. Įdomu pastebėti, kad jis sovietinėje spaudoje mėgino netiesiogiai polemizuoti su lietuvių išeivijos autoriais dėl sovietų partizanams primestų moralinių kaltinimų: esą, kodėl jie negynė deginamo kaimo. Pasak jo, išvydę virš miško kylantį Pirčiupių dūmų stulpą Trakų brigados raiti žvalgai nuskubėjo į gaisro pusę, vėliau išžygiavo visa brigada. Tačiau pusiaukelėje sutiktas brigados žvalgybos vadas pranešė, kad sovietiniai partizanai pavėlavo¹²⁰. Apie tokius sovietų partizanų veiksmus nekalba joks archyvinis šaltinis. Pirčiupių deginimo akcija truko gerą pusdienį (vokiečių baudėjai į kaimą atvyko 11 val., kaimą ir žmones degino 14–17 val.). Sunku įsivaizduoti, kaip norint ją sutrukdyti buvo galima pavėluoti. Tai akivaizdus prasimanymas, netiesa.

¹¹⁶ Lietuvos liaudis *Didžiąjame Tėvynės kare*: dokumentų rinkinys, Vilnius, 1982, p. 277; LCVA, f. R-1399, ap. 1, b.100, l. 1–2.

¹¹⁷ Jurgio (G. Zimano) ir Gabrio (M. Miceikos) 1944-04-26–1944-04-27 šifruotės LPJŠ, LYA, f. 1, ap. 1, b. 411, l. 424, 436.

¹¹⁸ Būrio „Laisvoji Lietuva“ partizano Volfo Kurgano 1947-04-07 parodymai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33899/3, l. 15

¹¹⁹ T. Mončiunskas, „Jie nepalūžo“, *Komjaunimo tiesa*, 1957-06-16, p. 2.

¹²⁰ *Ibid.*

Vargu ar įvykių eiga objektyviai būtų buvusi kitokia, jeigu G. Zimanas 1944 m. birželio 3 d. būtų buvęs Rūdinkų girioje ir vadovavęs sovietų partizanams. Nors sutrukdyti vokiečių baudėjams „sklandžiai“ vykdyti Pirčiupių egzekuciją jie galėjo.

Kaip sovietų partizanų komisija operatyviai ir tiksliai nustatė Pirčiupių kaimo aukų skaičių?

Visų pirma, ši aplinkybė rodo glaudžius kaimo žmonių ir sovietų partizanų santykius (ryšius). Pirčiupiai buvo palyginti nedidelis kaimas, sudeginta tik kaimo dalis (Naujieji Pirčiupiai), buvo daug įvykių liudininkų. Kita vertus, egzistavo aplinkybės, kurios apsunkino, komplikavo aukų skaičiaus nustatymą. Visų pirma, nereikia pamiršti, kad tai reikėjo atlikti slapta, nelegaliai.

V. Uždavinio, S. Sinkevičiaus ir kitų autorių liudijimais, vokiečiai saugojo Pirčiupių degusių vietą, atsparos punkto kareiviai tęsė nusikalstamą darbą, stengėsi panaikinti nusikaltimo žymes, skystais degalais laistė ir degino ne visai sudegusius lavonus¹²¹. Tačiau atsirado „drąsulių“, kurie

[...] nepaisydami didžiausio pavojaus savo gyvybei, slapta pro sargybinius prasiskverbė į lavonų lauką. Jie surado ir atpažino kai kuriuos savo apdegusius giminaičius. Vėliau, gavus leidimą laidotuviams, kai kurių žmonių palaikų jau nebuvo. Matyt, juos sunaikino degėsius saugoję vokiečiai.¹²²

Kai kurie šie teiginiai bent iš dalies yra perdėti, propagandinio pobūdžio. Sudeginto kaimo vietos apsauga nebuvo griežta, į ją buvo galima patekti. Į ją pateko ir sovietų partizanai.

Apie Pirčiupių aukų skaičiaus nustatymo problemą atsiminimuose užsimena paminklo „Pirčiupių motina“ autorius – skulptorius G. Jokūbonis: esą, kai sienoje buvo iškaltos dvi sąrašo eilutės, iš Vilniaus į Pirčiupius atskubėjo Meno reikalų valdybos viršininkas V. Pečiūra, jis bėgo per lauką ir iš tolo šaukė: „Vyrai, sustokit, nekalkit, sąrašas netikslus!“. Tarp žuvusiųjų esą įrašyti žmonės, kurie yra pasitraukę į Vakarus ir gyvena Amerikoje, o į partizanų sąrašą įtraukti visi, kurie žuvę miške. Kažkam kilo mintis gyventojų sąrašą kurti pagal vokiečių okupacijos metu užrašytas maisto prievolinių pavardes. Tie sąrašai esą buvo tikri¹²³.

Matyt, didžiausi nuopelnai sudarant Pirčiupių egzekucijos aukų sąrašą priklauso V. Brazaitytei. Tai rodo minėtas J. Dovydaičio rankraštis ir kiti šaltiniai. Kaip minėta, V. Brazaitytė dirbo Lietuvos istorijos bei Partijos istorijos prie Lietuvos KP CK institutuose. Žuvusių Pirčiupiuose žmonių vardinis sąrašas minimas tarp jos nuveiktų darbų. Šio sąrašo

¹²¹ V. Uždaviny, *Pirčiupio kaimo tragedija*, p. 29–31,

¹²² *Ibid.*, p. 31–32; S. Sinkevičius, *Pirčiupiai...*, p. 68.

¹²³ G. Jokūbonis, *Kai žaidė angelai*, p. 97.

pavardės iškaltos Pirčiupiuose 1960 m. liepą atidengto paminklo memorialinėje steloje¹²⁴.

Pirčiupių (Naujųjų Pirčiupių) kaimo sudegimas – išskirtinai žiauri, pati žiauriausia Lietuvos kaimo sunaikinimo akcija. Nacių Vokietijos okupacijos metais Lietuvoje visiškai ar iš dalies sudeginta apie 15 kaimų. Pagal nužudytų žmonių skaičių, be Pirčiupių, išsiskiria 1941 m. birželio 23 d. sudegintas Ablingos kaimas, (Klaipėdos raj., 4 km nuo Endriejavo). Jame nužudyta 42 šio ir kaimyninio Žvaginių kaimo žmonių, vyrų bei moterų. Pagal sudegintų sodybų skaičių didžiausias sudegintas kaimas yra Miliūnai (7 km į šiaurę nuo Rokiškio). Kaimas sudegintas 1943 m. spalio 13 d., (sudegintos 48 sodybos, žuvo 4 žmonės).

Baigiant pažymėsime, kad 1944 m. birželio 3 d. Pirčiupių tragedijos istorijoje yra nemažai neaiškumų, netikslų, nutylėtų, propagandinių motyvais iškraipytų teiginių ir vertinimų. Vien dėl šių priežasčių jos istoriją reikia toliau tyrinėti. Pirčiupių kaimo istorija neturi būti užmiršta, ji neturi išnykti iš istorikų akiračio, iš Lietuvos visuomenės kolektyvinės istorinės atminties.

Išvados

Pirčiupių kaimo masinė egzekucija 1944 m. birželio 3 d. (didžiosios kaimo dalies, Naujųjų Pirčiupių) sudegimas ir žmonių žudynės (sudegintos 27 sodybos, nužudyta 119 žmonių – 21 vyras, 29 moterys, 69 vaikai) – žiaurus Vokietijos okupacinių represinių struktūrų įvykdytas karo nusikaltimas Lietuvoje, viena iš didžiausių sovietų partizanų Lietuvoje išprovokuotų akcijų.

Pirčiupiai tapo dviejų tarpusavyje kariavusių totalitarinių valstybių kovos auka. SSRS politinės vadovybės paskelbtame „Didžiajame tėvynės kare“ sovietų partizanai visomis priemonėmis vokiečių užnugaryje kovojo beatodairišką partizaninę kovą. Vokietijos okupacinės represinės struktūros ją slopindamos vykdė nusikalstamas atgrasymo nuo pasipriešinimo ir bausmių (keršto) akcijas.

Sovietų partizanai už jų antivokiškos veiklos pasekmes vietos gyventojų negynė, vokiečių keršto akcijų rezultatus stengėsi panaudoti savo propagandoje. Pirčiupių kaimo egzekucija – ryškus tokio elgesio pavyzdys.

Lietuviškasis antinacinis pagrindis, vengdamas išprovokuoti vokiečių represijas, rizikuoti tautos egzistencija, laikėsi pasyvios, ne ginkluotos kovos taktikos. Pirčiupių kaimo sudegimas, žmonių žudynės buvo didžiausia ir žiauriausia sovietų partizanų Lietuvoje išprovokuota akcijų.

1944 m. birželio 3 d. rytą sovietų partizanų įvykdyta pasala nebuvo pavienė tokio pobūdžio akcija. Sovietų partizanai panašių diversijų prie Pirčiupių įvykdė daug. Sovietų par-

¹²⁴ Partijos istorijos instituto prie Lietuvos KP CK direktoriaus R. Šarmaičio 1984 m. gegužės 15 d. archyvinė pažyma apie V. Brazaitytę, V. Brazaitytės asmens byla, LVA, f. 3377, ap. 35, b. 25, l. 47c; *ibid.*, f. 51, ap. 51-2, b. 9, l. 3. Iš Lietuvos TSR Kultūros ministerijos gautas Pirčiupių kaimo žuvusių gyventojų sąrašas 1960 m. buvo tikrinamas Komunistų partijos istorijos institute ir Lietuvos KP CK, LVA, ap. 26, b. 30, l. 58, 61.

tizanų būrių sąrašuose galima priskaičiuoti apie 20 Pirčiupių kaimo gyventojų – sovietų partizanų. Tai Lietuvos sąlygomis didelis skaičius. Vokiečiai turėjo pakankamai argumentų laikyti Pirčiupius sovietų partizanus remiančiu, partizaniniu kaimu. Šių aplinkybių visuma nulėmė Pirčiupių egzekuciją.

Pirčiupiai iš karto tapo ideologinės propagandinės kovos įrankiu. Lietuvių antinacinio pogrindžio spaudoje tuoj po įvykio 1944 m. pasirodė nepasitvirtinusi informacija apie tai, kad provokacinę pasalą vokiečiams įvykdė lenkų AK partizanai. Sovietinė Pirčiupių tematikos istoriografija sprendė ideologinius uždavinius. Sovietinėje istoriografijoje atkakliai ieškota lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ dalyvavimo įrodymų kaimo egzekucijoje. Net tokių faktų ir neradus nevengta teigti, kad „buržuaziniai nacionalistai“ joje dalyvavo. Įrašai apie tai atsirado ir Pirčiupių memoriale. Pirčiupių sunaikinimo istorija, jos sovietiniu naratyvu domėjosi lietuvių išeivija Vakaruose. Jos spaudoje Pirčiupių žudynės buvo lyginamos su sovietinių represinių struktūrų įvykdytomis žudynėmis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais bei kaimų ir sodybų deginimu pokariu, kovojant su Lietuvos partizanais. Kelti sovietų partizanų kaltės, jų moralinės atsakomybės už kaimą ištikusią tragediją klausimai, taip pat bendrininkavimo su vokiečiais deginant Pirčiupius klausimai. Išeivijos spaudos antisovietinėje propagandoje sovietų partizanų kaltės klausimai daugeliu atvejų yra pervertinti.

Sovietmečio Pirčiupių mokslinė istoriografija turi nemažų trūkumų. Menka jos darbuose panaudotų archyvinių ir kitų šaltinių duomenų bazė. Visu sovietmečiu tyrimai plėtoti mažai kitusia, schematiška, besikartojančio turinio tematika, kurią lėmė tokie pat nesikeitusio turinio ideologinio propagandinio pobūdžio uždaviniai ir tikslai.

Vengta nušviesti sovietų partizanų kai kuriuos veiklos klausimus, susijusius su Pirčiupių tragedija. Politiniais motyvais buvo nutylima SSRS centrinių žinybų diversantų (sovietinių partizanų) veikla Lietuvoje. Nutylėtas faktas, kad 1944 m. birželio 3 d. pasalą prie Pirčiupių įvykdė Raudonosios armijos generalinio štabo vyriausiosios žvalgybos valdybos diversantų būrys. Apie tai Lietuvoje pirmąkart viešai paskelbta tik Atgimimo metais.

Moksliniais pagrindais Pirčiupių sudeginimo istorija pradėta tyrinėti tik 1990 m. atskūrus Nepriklausomos Lietuvos valstybei.

Objektyviai Pirčiupių egzekuciją galima laikyti nacistinės Vokietijos antipartizaninės kovos struktūrų Baltarusijoje taikytų metodų ir priemonių tęsiniu. Galima teigti, kad ji buvo ne tik keršto, bet ir prevencinė akcija, mėginant užkirsti kelią sovietų partizanų veiklai Rūdninkų girioje priartėjus frontui. Tačiau vokiečiams nelauktai ir netikėtai Raudonoji armija Baltarusijoje pralaužė fronto liniją, Baltarusijos puolamosios operacijos 1944 m. birželio 23 d. – rugpjūčio 29 d. metu frontas greitai pasistūmėjo 600 km į vakarus (Lietuvoje – iki Žemaitijos). Intensyvesnių kovų Pietryčių Lietuvoje nevyko.

Literatūra ir šaltiniai

Knygos

1. *Armija Krajova Lietuvoje*: antroji dalis, Vilnius-Kaunas: „Vilnijos draugija“, 1999.
2. Blynas Zenonas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, sud. Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.
3. Brazaitis Juozas, *Vienų vieni*: fotografuotinis leidimas, Vilnius, „Į laisvę“ fondas. 1990.
4. Bubnys Arūnas, *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pagrindis 1939–1945 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
5. *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
6. Jokūbonis Gediminas, *Kai žaidė angelai*: atsiminimai, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 89–109.
7. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*: straipsnių rinkinys, sud. Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.
8. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
9. *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, sud. Alfredas Bumblauskas, Nerijus Šepetyt, straipsnių rinkinys, Vilnius: Aidai, 1999.
10. Marcinkevičius Justinas, *Kraujas ir pelenai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
11. *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija* (MLTE), t. 1–3, Vilnius, 1966, 1968, 1971.
12. Mončiunskas Teofilis, *Rūdninkų girios partizanai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
13. „Pirčiupis, Senasis ir Naujasis“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 23, S. Boston (USA), 1961, p. 35–36.
14. *Pirčiupių tragedijos kaltininkai*: dokumentų rinkinys: parengė K. Rukšėnas, Vilnius: Mintis, 1975.
15. *Pirčiupių tragedija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius, 2024.
16. Rokicki Pavel, *Gliniczki i Dubinki: Zbrodnie Wojenne na Wilenszczyźnie w polowie 1944 roku i ich konsekwencje we wspolczesnych relacjach polsko-litewskich*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, Instytut Studiów Politycznych PAN, 2015.
17. Sinkevičius Sigitas, *Pirčiupiai*, Vilnius: Mintis, 1974, 1977.
18. Štaras Povilas, *Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius: Mintis, 1966.
19. *Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Mintis, 1975.
20. Uždavins Vincas, *Pirčiupio kaimo tragedija*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, 1965 (1963 m. – rusų k.).
21. Zizas Rimantas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.* Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.

Straipsniai

1. Bubnys Arūnas, „Vokiečių SS ir policijos 16-asis pulkas“, *Pirčiupių tragedija*, p. 22–42.
2. Kežinaitis Petras, „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje“, *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 39–158.
3. Narvydas Rytas, „Žudynės Pirčiupių kaime 1944 m. birželio 3 d.“, *Pirčiupių tragedija*, p. 43–64.
4. Tumavičius Andrius, „Sovietų partizanai Rūdninkų girioje 1941–1944 m.“, *Pirčiupių tragedija*, p. 107–127.
5. Vitkus Zigmąs, „Degintas, bet nesudeges“: Pirčiupių reikšmės ir jų kaita sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje“, *Istorija*, 2022, t. 27, Nr. 3, p. 27–64.
6. Zizas Rimantas, „Lietuvos piliečių nežydų persekiojimas, civilių gyventojų žudynės“, Ch. Dieckmann, V. Toleikis, R. Zizas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje// Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania, 1941–1944*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 75–157. (Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti leidinys).
7. Zizas Rimantas, „Antinacinė rezistencija: Lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943–1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose“, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare: straipsnių rinkinys*, sud. A. Anušauskas ir Č. Laurinavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007.
8. Zizas Rimantas, „Tarpnacionalinė situacija Vokietijos okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais“, *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 57–129.

Lietuvių antinacinės rezistencijos spauda

1. „Pirčiupių kaimo tragedija“, *Lietuvių fronto biuletenis*, 1944-06-23, Nr. 24 (38), p. 6–7.

Sovietinės ir nepriklausomos Lietuvos spauda

1. Dovydaitis Jurgis, „120 gyvų lietuvių ugnyje: Baisioji Pirčiupių kaimo tragedija“, *Tiesa*, 1944-08-12, Nr. 31 (92), p. 2, 4.
2. Mušinskienė Julija, „Netiesa apie Pirčiupį“, *Gimtasis kraštas*, 1990-09-27-1990-10-04, Nr. 39, 40.
3. „Pirčiupio kaimo tragedija: Fašistinių budelių kruvinosios piktadarybės“, *Komjaunimo tiesa*, 1957-06-16.
4. Saulėnas Vytautas, „Pirčiupių kaimo praeitis“, *Voruta*, 1997-03-22–31, Nr. 12 (294); 1997-04-01–11, Nr. 13, (295), 1997-04-12–18, Nr. 14 (296).
5. Stankeras Petras, „Didelė mažo kaimo tragedija“, *Veidas*, 2009-06-01, Nr. 22, p. 42–43.
6. „Tarybų Lietuvos darbo žmonės pagerbė Pirčiupio kankinius“, *Tiesa*, 1957-06-18.
7. Uždavinytė-Sudikienė Saulė, „Esu dar gyvas ir baigta“, *Lietuvos aidas*, 1992 m. gegužės 27 d.
8. Zinkevičiūtė Aldona, „Pirčiupių istorija: sudeginti, privilegijuoti ir...užmiršti“, *Lietuvos rytas*, 1994-06-03, p. 1, 3.

Išėivijos spauda

1. Beržinis A., „Kas kaltas dėl Pirčiupio žudynių?“, *Karys* (pasaulio lietuvių karių veteranų mėnesinis iliustruotas žurnalas), 1967, Nr. 3, p. 81–82.

2. Damušis Adolfas, „Pirčiupis - Lietuvos Lidicė“, *I laisvę* (JAV lietuvių rezistencinės minties ir kultūros žurnalas), 1987, Nr. 99, p. 25.
3. /Autorius nenurodytas/, „Pirčiupis sunaikintas Maskvos rankom: faktai iš sovietinės spaudos“, *Darbininkas* (JAV lietuvių katalikų krypties laikraštis), 1964-06-19, Nr. 44; „Ugnyje žuvo partizanų tėvai, žmonos, vaikai“, *ibid.*, 1964-06-23; „Pirčiupis ir Pravieniškės – koks skirtumas?“, *ibid.*, 1964-06-26, Nr. 46; „Išreiškia visų Lietuvos motinų sopulius: Pirčiupis ir sovietų teroras“, *ibid.*, 1964-07-01, Nr. 47; „Pirčiupio vyriausias žudikas išaiškėjo – G. Zimanas“, *ibid.*, 1965-08-11, Nr. 54.
4. „Pirčiupio vyriausias žudikas yra Zimanas: New Yorko /Times/ korespondento atskleidimai“, *Draugas*: laisvojo pasaulio lietuvių dienraštis, 1965-08-16, Nr. 191.

Archyvai

1. Lietuvos generalinės srities visuotino gyventojų surašymas 1942 m.: Eišiškių apskritis, Valkininkų valsčius, Pirčiupių kaimas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. R-743, ap. 2, b. 1346, l. 1–91. Surašė mokytojas Kazys Astaška.
2. Dovydaitis Jurgis, „Pirčiupių kaimo 1944-06-03 tragedija“, (žinios iš 1941–1944 m. vokiečių okupacijos, Valkininkų valsčius (anksčiau – Eišiškių apskritis), Lietuvos istorijos institutas, Rankraščių skyrius, f. 4-239, p. 1–13.
3. Pirčiupių kaimo (Valkininkų valsčius, Eišiškių apskritis) kruvinoji tragedija: vokiečiai sudegino gyvus 120 žmonių, Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. 3377, ap. 58, b. 1121, l. 181–183; dokumentai apie Pirčiupių kaimo gyventojų sudeginimą, 1944-08-15–1944-11-18, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 155.
4. Sovietų partizanų komisijos 1944-06-05 „Aktas apie vokiškųjų fašistų žvėriškumus ir klastingumą susidorojant su taikiais Pirčiupio kaimo gyventojais“, Trakų partizanų brigados štabas: „Laisvosios Lietuvos“ būrio byla, LYA, f. 51, ap. 51-1, b. 5, l. 2–3.
5. Armijos Krajovos (AK) Šiaurės operacijos grupės vado Witoldo (J. Kulikovskio) 1943-11-04 laiškas Eišiškių apskrities lietuvių policijos vadui; AK Vilniaus apygardos vadovybės 1944-05-20 „Atsišaukimas į lietuvius“, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 273, l. 19, 44.

Baudžiamosios bylos

1. Alfonso Lorenzo ir kitų SS ir policijos 16-ojo pulko baudėjų (iš viso 5 asm.) baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33899/3; Eišiškių apskrities viršininko Povilo Kazakevičiaus byla, *ibid.*, b. P-17502, t. 1–3; Vlodo Uždavinio byla, *ibid.*, b. 42953/3; Zenono Blyno byla, *ibid.*, b. 41865/3; Vinco Uždavinio byla, *ibid.*, b. 697/3.
2. „Hitlerinių okupantų tarybiniais organams parodymai apie Pirčiupių kaimo gyventojų sudeginimą“, dokumentų fotokopijos, LCVA, f. 1742, ap. 1, b. 3, l. 1–40.
3. Būrio Nr. 14 dokumentai, LYA, f. 14, ap. 1, b. 1; G. Zimano 1946-06-29 raštas Lietuvos KP(b) sekretoriui A. Isačenkai, *ibid.*, f. 14, ap. 1, b. 1, l. 8–9 ir kt. Zeleniuko ir Kudrino 1946 m. raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 1131, l. 113–115.
4. Sovietų partizanų Rūdninkų girioje vadovų šifruotės Lietuvos partizaninio judėjimo štabui (LPJŠ) Maskvoje apie Pirčiupių kaimo sudeginimą: Lietuvos KP(b) Trakų apskrities pogrindinio komiteto sekretoriaus M. Afonino (Petro), 1944-06-06, M. Miceikos (Gabrio), 1944-06-09 ir G. Zimano (Jurgio), 1944-06-19 šifruotės, LYA, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 439, 479; b. 413, l. 65.
5. Žemaitaitis Juozas, Pietų Lietuvos partizanų veikla 1943–1944 m.: atsiminimai, 1950 m., užrašė J. Būtėnas, LYA, f. 3377, ap. 68, b. 1297, l. 22–23.

Rimantas Zizas

The 3 June 1944 tragedy of Pirčiupiai village: historiography and sources

Summary

Pirčiupiai – a village in southeastern Lithuania (Dzūkija), which has entered the history of Lithuania by the fact that on 3 June 1944 German executioners carried out an extremely cruel mass terror action, burnt down the main part of the village of Pirčiupiai – Naujieji Pirčiupiai, massacred the people of the village, burnt them alive or shot them. According to the version of events, which was already established in 1944 and unchanged in the historiography, a total of 119 people were murdered, 61 women and 58 men. The article reviews the historiography of the Pirčiupiai tragedy and the most important archival sources, with the aim of revealing how the events of the village tragedy have been covered over a period of 80 years, and how the narrative of this story has been shaped. It raises the question of the relationship of the rural people to the Soviet partisans, their participation in Soviet partisan activities and other issues as factors that could have contributed to the tragedy of the village, which the Soviet historiography tried to keep silent?

The article addresses and attempts to answer the question of what circumstances led to the exceptional brutality of the German executioners, and presents archival evidence that the German losses in the ambush on the morning of 3 June 1944 near Pirčiupiai may have been higher than those reported in Soviet historiography. It is noted that the story of the village tragedy was politicised and used for propaganda purposes: the authors of Soviet historiography unsuccessfully searched for traces of the involvement of Lithuanian “bourgeois nationalists” in the execution of the Pirčiupiai. In response to the Soviet narrative of the Pirčiupiai tragedy, the diaspora authors used *counter* propaganda measures - they viewed the Soviet partisans and the repressive structures of the NKVD-NKGB as the perpetrators of the massacre of the village, and they raised questions of their moral responsibility. The article attempts to look at how the events of the Pirčiupiai tragedy were reflected in the restricted archival sources of Lithuania during the Soviet period, how they were accumulated, what they are, and what is the history of their appearance.

Keywords: Pirčiupiai, Soviet partizans, crimes by totalitarian regimes in the World War II.